

338.054.23(043.3)
с 21

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ ҲУЗУРИДАГИ
ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ҲУРИЛИШИ АКАДЕМИЯСИ**

Кўлёзма ҳуқуқида
ББК: 66,6

САИДОЛИМОВ САИДХОН ТАЛЪАТ ўғли

**МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ
МУАММОЛАРИ**

23.00.02 – Сиёсий институтлар ва жараёнлар

**Сиёсий фанлар доктори илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация**

АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2007

338,054,23 (043.3)
С-21

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси «Ташқи сиёсат ва дипломатия» кафедрасида бажарилган.

- Илмий маслаҳатчи:** сиёсий фанлар доктори, профессор
Сайфиддин Ахматович Жўраев
- Расмий оппонентлар:** сиёсий фанлар доктори, доцент
Умар Абдуллаевич Убайдуллаев
- сиёсий фанлар доктори, профессор
Назрулла Қосимович Жўраев
- сиёсий фанлар доктори
Алишер Гаффарович Муминов
- Етакчи илмий муассаса:** **Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон
Миллий Университети**

Диссертация ҳимояси 2007 йил «7» декабрь куни соат 14⁰⁰ да Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси қошидаги фан доктори илмий даражасини олиш учун ташкил қилинган Д.005.10.01 рақамли Ихтисослашган кенгаш йиғилишида бўлиб ўтади (Манзил: 700003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг кутубхонасида танишиш мумкин (Манзил: 700003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45).

Автореферат 2007 йил «6» ноябрь да тарқатилди.

**Д.005.10.01 рақамли
Ихтисослашган кенгаш илмий котиби,
тарих фанлари номзоди, доцент**

У.Хайитов

1. ТАДҚИҚОТНИНГ УМУМИЙ ТАСНИФИ

Мавзунинг долзарблиги. XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида жаҳондаги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий-ҳарбий ўзгаришлар Марказий Осиёда халқаро муносабатларнинг трансформациясига олиб келди. Дунё харитасида янги мустақил давлатларнинг ташкил топиши натижасида бугунги кунда халқаро муносабатларда янги жаҳон тартибоғи вужудга келмоқдаки, унинг шаклланиши кўп қутбли марказларнинг пайдо бўлиши ҳамда жаҳон глобаллашуви шароитида юз бермоқда. Табиийки, бу ҳолат Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашни долзарб масалага айлантирди ҳамда минтақавий хавфсизликни таъминлашнинг мазмун ва моҳиятини, халқаро хавфсизлик билан ўзаро боғлиқлигини ва унинг ривожланиш тенденцияларини англашга бўлган эътиборни кучайтирди. Бу эса, ўз навбатида, мазкур соҳада замонавий ёндашувларни ишлаб чиқиш ва минтақавий хавфсизликни таъминлашга доир концептуал қарашларни ривожлантиришга ундамоқда.

Маълумки, халқаро муносабатларнинг глобаллашуви объектив ва қонуний жараён бўлиб, ўзига хос бир қанча ижобий хусусиятларга эга. Бу жараён, биринчи навбатда, давлатларнинг халқаро майдонга эркин чиқиш ва турли давлатлар билан ҳамкорлик қилишга, ўз миллий манфаатларини халқаро миқёсда ҳимоя қилишга кенг имконият яратади. Аммо, шуни айтиш керакки, вақт ўтиши билан глобаллашувнинг ўзига хос ижобий томонлари билан бирга, унинг қатор салбий жиҳатлари ҳам намён бўла бошлади. Давлатларнинг бир-бирига боғлиқлигини сезиларли даражада ўсиши шуни кўрсатмоқдаки, маълум минтақадаги хоҳ салбий, хоҳ ижобий воқеа-ҳодисалар дунёнинг бошқа бир минтақасига жуда тез тарқалмоқда ва ўз таъсирини ўтказмоқда. Бу шароитда минтақа хавфсизлиги ва барқарорлигига жиддий таҳдидлар вужудга келмоқда. Мавжуд вазият ташқи таҳдидларнинг ички таҳдидлар, яъни анъанавий таҳдидларнинг ноанъанавий таҳдидлар билан ўзаро боғлиқлигининг кучайиши билан мураккаблашмоқда. Бу ҳолат минтақавий хавфсизликни таъминлашда жиддий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ҳозирги аср глобаллашув, геосиёсат асри бўлиб, унда аввал учрамаган яқинлашув ва бирикиш кўзга ташланмоқда, ўзаро ишонч тизимини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда, давлатларнинг барқарорликни таъминлаш фаолиятини кучайтириш ва халқаро можароларни баргараф этиш долзарб бўлиб қолмоқда¹.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Осиё ҳамкорлик ва ишонч чоралари бўйича кенгашга аъзо давлатлар раҳбарларининг саммитида сўзлаган нутқи // Ҳақ сўзи, 2006 йил 20 июнь.

Жаҳонда кўп қутбли кучлар марказларининг юзага келиши, геостратегик кучлар мувозанатининг ўзгариши, айрим давлатларнинг дунё ҳукмронлиги учун очикдан-очик даъволари ҳамда Марказий Осиё минтақасида ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилаётган янги кучлар ва анъанавий кучлар ўртасидаги геосиёсий қаролатнинг кучайиши шароитида хавфсизликка таҳдидларнинг ноанъанавий турлари - халқаро терроризм, сиёсий ва диний экстремизм, фундаментализм, наркобизнес, ноқонуний қуроол савдоси, сепаратизмнинг вужудга келиши кузатилди. Шунингдек, сўнги вақтларда юқорида кўрсатилган омиллар билан бир қаторда, илгари кузатилмаган таҳдидлар ҳам кўзга ташланмоқда. Айрим Ғарб давлатлари томонидан ўз миллий манфаатларини кенгайтиришда асосий воситага айланган «рангли инқилоблар», «демократия экспорт», «нодавлат-нотижорат ташкилотлар», «иккиёқлама стандарт» сиёсати ва «ахборот хуружи» каби воситалар шулар жумласидандир. Бу эса, ўз навбатида, Марказий Осиё геосиёсий ва геостратегик аҳамияти ортиб бораётганлиги, улкан табиий-иқтисодий ва бошқа ресурс салоҳиятига эгаллиги туфайли хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид ва хатарлар сақланиб қолаётган минтақа сифатида ҳамон жаҳон ҳамжамияти диққат марказида бўлишига сабаб бўлмоқда².

Мазкур муаммоларни ҳал этиш минтақавий хавфсизликнинг концептуал қарашлари ва йўналишларини тўғри англаб етишни ҳамда шундан келиб чиққан ҳолда ҳаракат қилишни талаб қилади. Зеро, бу нафақат шу давлат фуқаролари ҳаёти ва хавфсизлигига, балки минтақа ҳамда бутун дунё цивилизацияси жараёнига, унинг ҳолати ва йўналишига таъсир ўтказади. Шунинг учун Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигига оид мавжуд замонавий концептуал қарашлар ва йўналишларни ўрганиш, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги кун сиёсатшунослиги учун ўта муҳим масала ҳисобланади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Марказий Осиё минтақасидаги геосиёсий вазият, минтақа давлатларининг ташқи сиёсати, хавфсизликни таъминлаш муаммолари, унинг ички ва ташқи омиллари, келиб чиқиш сабаб ва оқибатлари ҳақида муаллифда тўлиқ ва чуқур ёндашувнинг шаклланишида мамлакатимиз ҳамда минтақа, россиялик, хоризжлик олимларнинг асарларини ўрганиш ва уларни илмий таҳлил қилиш яқиндан ёрдам берди. Уларни муаллиф қуйидаги гуруҳларга ажратади:

1. Ўзбекистон Республикасида хавфсизлик борасида илмий изланишлар мустақилликка эришилгандан сўнг шакллана бошлади.

² Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Шанхай ҳамкорлиги ташкилоти давлат раҳбарлари кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисида сўзлаган нутқи // Халқ сўзи, 2007 йил 17 август.

Замонавий хавфсизликнинг барча қирраларини очиб бериш ва уни таъминлашга имкон яратувчи назарияни яратиш асосий масалага айланди. Албатта, жамиятда муайян тизимни яратиш мушкул ва узоқ давом этувчи жараён ҳисобланади. Шу боис, янги замонавий қарашларни шакллантириш; улар асосида қонунлар, меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш; уларни амалга ошириш учун мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланган ҳолда давлатнинг махсус идораларини шакллантириш, уларни керакли кадрлар билан таъминлаш; бу соҳада илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш долзарб масалага айланди. Бугунги кунда хавфсизлик масалалари борасидаги концептуал қарашлар ва минтақавий хавфсизликнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ масалалар Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг кўплаб асарлари ҳамда қатор халқаро анжуманларда сўзлаган нутқларида ўз аксини топган. Улар жумласига «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир», «Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимдан кам бўлмайди», «Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари - олий қадрият», «Хавфсизлик ва барқарорликни сақлаш, халқимизнинг фаровонлигини ошириш - энг муҳим ва устувор масала» каби асарларни киритиш мумкин³. Мазкур асарларда муаллиф Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликнинг методологик жиҳатлари, минтақавий хавфсизликнинг туб моҳияти, йўналиш ва турлари, унинг стратегияси ва тактикаси билан боғлиқ масалалар, хавфсизликни таъминлаш, уларни бартараф этиш йўллари ва чора-тадбирлари ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилинган. Президент Ислоҳ Каримов томонидан белгилаб берилган принципиал қоидалар мазкур илмий ишнинг методологик асосини ташкил этди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг хавфсизликни таъминлашга доир “минтақавий хавфсизликдан глобал хавфсизлик сари” концептуал гояси бугунги минтақавий хавфсизликни таъминлашда алоҳида аҳамиятга эга. Унда асосий эътибор минтақадаги можароларнинг мазмун ва моҳиятига, беқарор вазиятларни олдини олишга қаратилган бўлиб, минтақада хавфсизликни сақлашни халқаро хавфсизликни таъминлашда асос бўлиши таъкидланади. Ушбу концептуал қарашларда миллий

³ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997. -315 б.; Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. -Т.: Ўзбекистон, 1998. -413 б.; Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005; Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. -Т.: Ўзбекистон, 2005; Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари - олий қадрият. Т.14. -Т.: Ўзбекистон, 2006.

хавфсизликни таъминлаш бевосита халқаро ҳамжамият билан ўзаро тенг ҳуқуқли ҳамкорлик орқали амалга оширилиши, минтақада коллектив хавфсизлик тизимларининг барпо этилиши халқаро хавфсизликни таъминлаш шартларидан ҳисобланиши таъкидланади. Демак, мазкур ёндашув, аввало, инсон манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тамойилига асосланган равишда миллий хавфсизликни шакллантиришга катта эътибор қаратади. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатда шахс манфаатларини олий қадрият сифатида кўрилаётганлигидан далолат беради. Юртбошимиз таъбири билан айтганда, “Бугун Конституция тўғрисида, унинг маъно-мазмуни ва устувор тамойиллари ҳақида гапирар эканмиз, Асосий Қонунимизда, биринчи навбатда, шахс манфаатларининг давлат манфаатларидан устун этиб белгилангани, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият сифатида муҳрлаб қўйилганлигини яна бир марта таъкидлаб ўтиш ўринли”⁴.

2. Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик муаммолари ва уларни бартараф этиш, минтақавий хавфсизликнинг янги тизimini яратишнинг назарий-методологик жиҳатлари борасидаги илмий изланишлар мамлакатимизда мустақилликдан сўнг бошланди. Қисқа давр ичида бу йўналишнинг у ёки бу қирраларини очиб беришга бағишланган бир қанча илмий тадқиқот ишлари, асарлар ва монографиялар яратилди. Ҳозирги кунда мазкур соҳанинг турли йўналишларига бағишланган илмий изланишлар сифатида Р.М.Алимов, А.И.Васькин, И.Н.Васькин, А.Т.Жалилов, Г.И.Каримова, А.М.Қосимов, Н.А.Қосимова, З.Мунавваров, В.В.Парамонов, С.Сафоев, Ф.Толипов, Н.У.Тўлаганова, Х.П.Умаров, А.А.Ҳайдаров, У.Ҳасанов, Ф.Ҳамроев, С.М.Ғофуров каби тадқиқотчиларнинг асарларини кўрсатиш мумкин.

Ушбу илмий ишларда асосий эътибор минтақавий хавфсизликнинг қуйидаги йўналишларига қаратилмоқда:

-минтақавий муаммолар таркибидаги этносиёсий ва этноижтимоий масалалар, миллий манфаатлар тизими (У.Ҳасанов, Ф.Ҳамроев)⁵;

-минтақавий хавфсизликнинг асосий таҳдид ва чақириқлари ҳамда унинг информацион жиҳатлари (Р.Алимов, А.Васькин,

⁴ Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари - энг олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллигига бағишланган тавтанали маросимдаги маъруза. 2005 йил 7 декабрь. -Т.: Ўзбекистон, 2005. -Б. 5.

⁵ Ҳасанов У.А. Национальные интересы Республики Узбекистан и проблемы безопасности в Центральноазиатском регионе: Автореф. дис... канд. полит. наук -Т., 2003; Ҳамроев Ф. Иерархия внутренних угроз региональной безопасности // Будущее государств Центральной Азии: вместе или?...: Материалы международной конференции. -Бишкек, 2001. -С. 45-57.

И.Васькин, С.Жўраев, Г.Каримова, З.Мунавваров, Ш.Пахрутдинов, Н.Тўлаганова ва бошқалар)⁶;

- замонавий халқаро муносабатларда Марказий Осиё минтақасининг ўрни ва унинг геосийёсӣ аҳамияти, минтақадаги интеграцион жараёнлар (Р.Алимов, С.Жўраев, А.Жалилов, Н.Қосимова, В.Парамонов, С.Сафоев, Г.Саидазимова, Ф.Толипов, Х.Умаров ва бошқалар)⁷;

-минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш муаммолари, унинг назарий-услубий ҳамда ҳуқуқий жиҳатлари (Л.Кашинская, А.Қосимов, Р.Жумаев, Ш.Пахрутдинов, С.Фофуров, А.Раҳмонов ва бошқалар)⁸;

⁶ Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. -Т.: Шарқ, 2005. -464 с.; Васькин И.Н. Афганистан -Т.: Войсковая часть 61266, 1994. -34 с.; Васькин И.Н., Васькин А.И. Афганское движение Талибан и соседние страны. -Т., 2001. -72 с.; Жўраев С.А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт (илмий-таҳлилий мақолалар тўплами). -Т., 2003. -364 б.; Каримова Г.И. Проблемы безопасности в Центральной и Южной Азии: состояние, тенденции конфликтности и перспективы развития: Автореф дис. на соис. учен. степ. докт. полит. наук. -Т., 2001; Мунавваров З.И., Ҳасанов А. Ислоҳ: Ҳанафийлик ва ваҳобийлик -Т., 1998; Пахрутдинов Ш.И. Дувёбий демократик давлатчилик қурилиши амалиётда дивий экстремизм таҳдиди: Сийёсий фанлар доктори илмий даражасини олиш учун бажарилган илмий иш. -Т.: ДЖҚА, 2001; Туляганова Н.У. Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии. -Т.: Фан, 2004.

⁷ Алимов Р.М. Проблемы формирования новой архитектуры региональной безопасности в условиях глобализации (на примере Центральной Азии): Автореф. дис.. докт. полит. наук. -Т., 2006; Давлатлар ва халқаро ташкилотлар / С.Жўраев, Б.Худойбердиев, О.Қосимов, А.Жалилов, С.Саидолимов ва б. -Т.: Академия, 2006. -347 б.; Жалилов А.Т. Марказий Осиё географияси: ёндашувлар тизими // Таҳлил ва истиқбол. -Т., 2003. -№1. -С. 31-35; Касимова Н.А. Соединенные Штаты Америки в региональных интеграционных процессах Политико-экономический аспект. -Т.: УМЭД, 2002. -183 с.; С.Сафоев. Марказий Осиёда кечаётган геосийёсӣ жараёнлар ва минтақанинг ҳозирги дунё халқаро муносабатлар тизимида туган ўрни // Халқаро муносабатлар. -Т., 2005. -№3. -С. 6-20; Саидазимова Г.С. Интеграция глобал жараён сифатида ва унинг Марказий Осиё давлатлари учун аҳамияти (Жанубий-шарқий Осиё давлатлари Ассоциацияси мисолида): Сийёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун бажарилган диссертация. -Т.: ЖИДУ, 2001. -170 б.; Толипов Ф. Война в Афганистане и геополитическая трансформация в Центральной и Южной Азии // Полис. -1998. -№6; Умаров Х.П. Ўзбекистон Республикаси геосийёсӣ ҳолатининг геостратегик хусусиятлари: Сийёсий фанлар номзоди даражасини олиш учун бажарилган диссертация. -Т.: ДЖҚА, 2004. -152 б.

⁸ Кашинская Л.Ф. Государственность и национальная безопасность: проблемы теории. -Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2003. -96 с.; Қосимов А.М. Дипломатия асослари. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -93 б.; Жумаев Р., Убайдуллаев У., Хужанов Б. Конфликтология асослари. -Т.: Академия, 2000. -207 б.; Жумаев Р.З. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. -Т.: Фан, 1996. -204 с.; Пахрутдинов Ш.И. Таҳдид тупунчаси: назария ва амалиёт. -Т.: Абу Али Ибн Сино номдаги тиббиёт наشريёти, 1998. -64 б.; Фофуров С. Миллий хавфсизликни таъминлаш муаммолари ўрганишининг услубий жиҳатлари // Шарқшunosлик. -Т., 2005. -№2. -Б. 93-96; Раҳманов А.Р. Международно-правовые аспекты обеспечения всеобъемлющей национальной безопасности Республики Узбекистан: Автореф дис..док. юрид. наук. -Т.: ТДЮИ, 2001.

-Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсий стратегиясининг долзарб масалалари (А.Хайдаров, С.Жўраев, А.Қосимов, С.Шарапова, Г.Юлдашева)⁹.

Сўнги йилларда мавзунинг турли йўналишига оид қатор докторлик диссертациялари ёқланди. Булар жумласига, Г.Каримова, А.Раҳмонов, С.Ғофуров, Р.Алимов, Н.Тўлаганова, С.Шараповалар томонидан ҳимоя қилинган докторлик диссертацияларини киритиш мумкин. Хусусан, Г.Каримованинг докторлик диссертациясида Марказий ва Жанубий Осиёда хавфсизликни таъминлаш жараёни, унинг ҳолати, асосий тенденциялари ҳамда ривожланишнинг истиқболлари фундаментал тадқиқ этилиб, тегишли хулоса ва таклифлар берилган¹⁰. Шунингдек, минтақавий хавфсизликка таъсир этувчи таҳдид ва хавф-хатарлар тизимли таҳлил қилинган. Шу билан бирга, мазкур таҳдид ва хавф-хатарларнинг долзарблиги ва уларни бартараф этиш муаммолари кўриб чиқилган.

С.Ғофуровнинг тадқиқот ишида эса минтақавий ҳамда халқаро хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистоннинг ўрни ва роли, бу соҳада олиб борилаётган ташқи сиёсатнинг устувор йўналишлари таҳлил этилган. Бунда халқаро ҳамкорлик ва ўзаро тажриба алмашиш масалаларига эътибор берган ҳолда, Форс кўрфази Араб давлатларининг минтақавий ҳамда халқаро хавфсизликни таъминлашдаги аҳамияти қиёсий ўрганилган. Ўзбекистон Республикаси билан Араб давлатлари ўртасида хавфсизлик соҳасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва бу йўналишда тажриба алмашиш минтақаларо хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлиги эътироф этилади¹¹.

Р.Алимовнинг докторлик илмий ишида глобаллашув жараёнида Марказий Осиёда янги минтақавий хавфсизлик тизимини шакллантириш муаммолари, минтақавий интеграция истиқболлари каби масалаларга эътибор қаратилади. Унда жумладан, глобаллашув шароитида юзага келаётган салбий ва ижобий омилларнинг минтақа хавфсизлигига таъсири атрофлича таҳлил этилади¹².

⁹ Хайдаров А.А. Центральная Азия во внешней политике Иран: Дис... докт. полит. наук. -Т.: ТашГИВ, 1998. -371с.; Халқаро муносабатлар (геосиёсат, дипломатия, хавфсизлик) / С.Жўраев, Б.Худойбердиев, Н.Қосимова, А.Жалилов, О.Қосимов, С.Саидолимов ва б. -Т.: Академия, 2006. -240 б.; Касымов А.М., Васъкин А.И. Основные направления внешней политики Республики Узбекистан. -Т.: Ўзбекистон, 1994. -112 с.; Шарапова С. Теория маккиндера и современные международные отношения // Халқаро муносабатлар. -Т., 2004. -№4.; Юлдашева Г. Узбекистан в геостратегических отношениях Ирана и США // Востоковедение. -Т., 2005. -№1. -С 80-88.

¹⁰ Каримова Г.И. Проблемы безопасности в Центральной и Южной Азии: состояние, тенденции конфликтности и перспективы развития: Автореф. дис... докт. полит. наук. -Т., 2001.

¹¹ Гафуров С.М. Роль Арабских государств Персидского залива и Республики Узбекистан в обеспечении региональной и глобальной безопасности: Автореф. дис... докт. полит. наук. -Т., 2002.

¹² Алимов Р.М. Проблемы формирования новой архитектуры региональной

Н.Тўлаганова томонидан бажарилган докторлик ишида Марказий Осиё минтақасининг асосий таҳдидлар манбаи бўлиб келаётган Афғонистон омилига эътибор қаратилган. Хусусан, Афғонистонда тинчлик ўрнатиш муаммолари ва истиқболлари таҳлил этилиб, таклиф ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилган¹³.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати ва дипломатияси, унинг устувор йўналишлари ҳамда мақсадлари, хавфсизлик ва барқарорлик масалалари борасидаги Ўзбекистоннинг универсал, минтақавий ва субминтақавий халқаро ташкилотлардаги фаолияти С.Шарапованинг¹⁴ тадқиқот ишида кенг ёритиб берилган. Муаллиф мамлакатимизнинг замонавий халқаро муносабатларда хавфсизликни таъминлаш борасида олиб бораётган ташқи сиёсати ва дипломатиясининг мазмун-моҳиятини, БМТ, ЕХХТ, НАТО, МДХ, ШХТ, ОДКБ, ЕврАзЭС каби қатор халқаро ташкилотлардаги миллий манфаатларини илмий асослашга ҳаракат қилган.

3. Хавфсизлик, минтақавий хавфсизлик муаммолари, минтақавий интеграция ва халқаро муносабатларнинг глобаллашуви жараёнлари каби мавзулар нафақат мамлакатимиз балки Марказий Осиё, МДХ, давлатлари сиёсий фани учун янги йўналиш ҳисобланади. Сўнгги йилларда Россия ва минтақа олимлари томонидан ҳам сиёсатшунослик, геосиёсат, хавфсизлик соҳаларининг назарий жиҳатларини тадқиқ қилишга катта эътибор берилмоқда. Булар жумласига Р.Абазов, Б.Абдығалиев, Р.Абсаттаров, В.Азбукин, А.Арбатов, В.Н.Василенко, А.Возжеников, К.Гаджиев, А.Дугин, Ю.Кузнецов, А.А.Куртов, А.В.Куртунов, В.П.Лукин, М.Лаумулин, В.Манилов, М.Мейер, А.С.Панарин, Г.Почепцев, А.Прохожев, К.Плепаков, К.Сыроежкин, Н.Ушаков каби олимларнинг асарларини киритишимиз мумкин¹⁵. Ушбу муаллифларнинг асарлари мавзуни

безопасности в условиях глобализации (на примере Центральной Азии): Автореф. дис... докт. полит. наук. –Т., 2006. –50 с.

¹³ Тўлаганова Н.У. Афғанский конфликт и его последствия в контексте становления новой системы безопасности в Центральной Азии: Автореф. дис... докт. полит. наук. –Т.: УМЭД, 2006. –33 с.

¹⁴ Шарапова С.Ш. Многосторонняя дипломатия Республики Узбекистан: участие в универсальных, региональных и субрегиональных организациях, межгосударственных объединениях: Автореф. дис... докт. полит. наук. –Т.: АГОС, 2006. –48 с.

¹⁵ Абазов Р. Геополитическая и геоэкономическая трансформация Центральной Азии и Европы: сравнительный анализ // Саъдат. –1995. –№7. –С. 68–83; Абдығалиев Б. Русские в Казахстане: проблемы, мифы и реальность // Казахстан и мировое сообщество. –1995. –№1. –С. 73–80; Азбукин В., Терехов С. Проблема разрешения конфликтных ситуаций // Меж. жизнь. –М., 1999. –№10. –С. 91–96; Арбатов А. Национальная идея и национальная безопасность / Политика, общество. –М., 1998. –С. 5–8; Возжеников А. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. –М.: МОДУЛЬ, –2000. –240 с.; Гаджиев К.С. Введение в геополитику. Учебник для вузов. –М.: Логос, 2000. –432 с.; Гаджиев К.С. Геополитика. –М.: Международные отношения, 1997. –384 с.; Дугин А. Основы геополитики. –М.: Арктогея, 1999; Ю.Кузнецов. В.Никольский. Введение в теорию национальной безопасности: проблемы безопасности русского народа и современность. –Алматы: Верный, 1999. –808 с.; Куртов А.А. Узбекистан – ключевое

хар томонлама ўрганишга кенг имконият яратди. А.Арбатов, А.Возжеников, Ю.Кузнецов, В.Манилов, А.Прохожев каби олимларнинг қатор асарларида хавфсизликнинг асосий компоненти бўлмиш миллий хавфсизликни таъминлаш, унга нисбатан хавф-хатар ва таҳдидларни бартараф этишнинг самарали усулларини ишлаб чиқиш, ривожлантириш каби долзарб масалаларга эътибор қаратилади ҳамда бугунги кун нуқтаи назаридан миллий, минтақавий ва глобал хавфсизликни ўзаро боғлиқлиги алоҳида таъкидланади. Масалан, А.Возжеников «Национальная безопасность: теория, практика, стратегия» номли асарида «хавфсизлик» тушунчаси жуда кенг қамровли, кўп маъноли тушунча эканлигини қайд этган ҳолда, хавфсизликни таъминлаш бугунги кунда комплекс ёндашувни талаб этиши илмий асослаб берилди. Унда муаллиф хавфсизликни «хаёт фаолияти хавфсизлиги» нуқтаи назардан кўриб чиқишни ҳамда миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизликни ягона тизим остига киритишни таклиф этади.

Р.Абазов, К.Гаджиев, А.Дугин каби тадқиқотчиларнинг асарларида асосий эътибор хавфсизликни таъминлашда геосиёсий омилларнинг роли ва аҳамиятига қаратилади. Унда бугунги замонавий халқаро муносабатлар тизимида содир бўлаётган ўзгаришлар ва геосиёсий жараёнларнинг миллий, минтақавий ҳамда халқаро хавфсизликка таъсири тизимли ва қиёсий таҳлил этилади. Жумладан, А.Дугин «Основы геополитики» китобида минтақавий хавфсизлик тизимининг барқарор шаклланишида халқаро муносабатлардаги геосиёсий вазият муҳим аҳамият касб этиши ҳамда ҳар бир давлат ёки минтақа хавфсизлиги мавжуд геосиёсий омиллар йиғиндисига, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзига хос хусусиятларга эгаллигини уқтиради.

4. Хавфсизлик муаммолари тобора умуминсоний, глобал муаммога айланиб бораётган бугунги кунда, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, омиллари, шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишнинг назарий-методологик асосларини тадқиқ этишга

государство Центральной Азии // Россия и мусульманский мир. -М., 1999. -№4(82). -С. 65-69; Лаумилин М. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность, геополитика, политология. -Алматы: КИСИ, 2000. -480 с.; Лаумилин М. Центральная Азия глазами западных политологов // Казахстан и мировое сообщество. -1995. -№3. -С. 20-32; Манилов В.Л. Угрозы национальной безопасности // Военная мысль. -М., 1996. -№1; М.Мейер. Средняя Азия: Анджианский сценарий? -М.: Европа, 2005. -192 с.; Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. Учебник для вузов. -М.: Алгоритм, 2000. -352 с.; Г.Поченцев. Гражданское самбо: как противостоять «цветным» революциям. -М.: Европа, 2005. -88 с.; Прохожев А.А. Национальная безопасность. -М.: РАГС, 1998. -С. 26; Плашекаов К. Геополитика в свете глобальных перемен // Межд. жизнь -М., 1994, окт; Сыроежкин К.Л. Взаимоотношения Китая с государствами Центральной Азии // Казахстан-Спектр. -2000. -№1. -С. 73-100; Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права. -М.: Наука, 1988. -№5. -С. 15.

бўлган эҳтиёж ҳам кундан-кунга ортиб бормоқда. Шу ўринда хорижлик таниқли олимлар, сиёсатшунослар, тарихчи ва файласуфлар ҳамда геосиёсат фанининг мутафаккирларини кўрсатиб ўтиш жоиз, булар: Х.Маккиндер, Ф.Ратцелъ, Н.Спайкмен, К.Хаусхофер, Д.Паркер, Д.Бертон, К.Грей, Г.Моргентау, Л.Жонсон, Б.Арас, Б.Колас, Г.Киссинджер, С.Хантингтон, З.Бжезинский ва бошқалар¹⁶. З.Бжезинскийнинг машхур «Буюк шахмат тахтаси» номли асарида Марказий Осиё минтақасидаги вазият, унинг геосиёсий ҳолати ва истиқболлари, бу ҳудуддаги ташқи ва ички омилларнинг мазмун-моҳияти ҳамда хавфсизлик ҳолати атрофлича таҳлил этилади. Бу китобда ифода этилган фикрларнинг барчасига ҳам қўшилиб бўлмайди, аммо у минтақадаги вазиятнинг ривожланишига ўзига хос асослардан бири бўлиб хизмат қилиши мумкин¹⁷.

Америкалик олим Колин Грей «Қудратли давлатларнинг геосиёсати» номли машхур асарида дунёнинг замонавий ҳолатига геосиёсий қарама-қаршилик нуқтаи назаридан ёндашади. У дунёда ҳукм сураётган стратегик ҳолатни давлатлар манфаатларининг ўзаро қарама-қаршилигида деб баҳолайди. АҚШ хавфсизлигини таъминлашдаги асосий йўналиш, унинг фикрича, дунёда ўз ҳарбий салоҳиятини ўстириш ва ядро урушига тайёргарлик кўришда деб билади¹⁸.

«Жаҳон сиёсати, - деб ёзади Ганс Моргентау, - бу ҳокимият учун кураш... Дунё халқлари ва давлат арбоблари охир-оқибат эркинлик, хавфсизлик, барқарорлик ёки шахсий сиёсий кучни излайдилар. Улар мазкур мақсадларни диний, фалсафий, иқтисодий ва ижтимоий идеаллар орқали белгилайдилар. Бироқ, унга ҳар доим жаҳон сиёсати методи (услуги) ёрдамида эришишга уринадилар»¹⁹.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, тадқиқот мавзуига доир кўплаб адабиёт ва материаллар мавжуд. Улардаги фикр-мулоҳазалар ва қарашлар, албатта, ўзига хослиги билан ажралаиб туради. Тадқиқотчиларнинг илмий изланишларида минтақавий хавфсизликнинг муайян соҳаларини турли шароит ва ўз

¹⁶ Huntington, Samuel. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs. -1993. -Summer, -P. 22-49; Friedrich Ratzel. Politische Geographie. Einleitung, 1887; Spykman N. Geography of Peace. 1942; Bzezinsky Zb. Out of control: Global turmoil on the eve of the 21 century. - N.Y. -1993, -P. 156; Kissinger H. Diplomasy. -N.Y., 1994; Gray C. The Geopolitics of Super Power. Lexington. The University of Kentucky Press. 1988; Johnson L. Russia and Central Asia: terrorism as a issue. Paper prepared for the AAASS 33-rd National Convention, Arrington, Virginia, 15-18 november 2001; Aras B. Colas J. American-Central Asia relations // Euroasian studies. - Ankara, 1996. - Vol.3, N3 -P.64.

¹⁷ Бжезинский З. Великая шахматная доска. -М., 2000.

¹⁸ Gray C. The Geopolitics of Super Power. Lexington. The University of Kentucky Press. 1988.

¹⁹ Алексеева Т.А. Контуры ненасильственного мира // Принципы ненасилия. -М., -1991. -С. 205-206.

манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ёритганлар. Биз ҳам илмий тадқиқот ишимизда минтақавий хавфсизликни халқаро муносабатларда содир бўлаётган геосиёсий жараёнлар нуқтаи назаридан ўрганишга, ундаги муаммоларни комплекс тадқиқ этишга ҳаракат қилдик. Зеро, замонавий халқаро муносабатлар тизимидаги шаклланаётган янги хавфсизлик тизими масалага комплекс ёндашишни талаб этмоқда.

Ўзбекистон Марказий Осиёда ўз ўрни ва мавқеига эга бўлган давлатдир. Минтақадаги вазият ва унинг кейинги ривожини беvosита Ўзбекистоннинг позициясига кўп жиҳатдан боғлиқ. Шу маънода, минтақавий хавфсизлик муаммосини айнан Ўзбекистон Республикаси миллий манфаатлари асосида кўриб чиқиш зарур вазифадир.

Диссертациянинг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация мавзуси Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг илмий-тадқиқот ишлари режасига киритилган ва Илмий Кенгашнинг 2003 йил 1 ноябрдаги йиғилишида тасдиқланган (4-сонли баённома).

Тадқиқот ишининг мақсад ва вазифалари. Ишнинг асосий мақсади Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммолар, уларнинг келиб чиқиш сабаб ва шарт-шароитларини сиёсий жиҳатдан тизимий таҳлил қилиш ҳамда минтақа хавфсизлигига таъсир кўрсатаётган ташқи ва ички омиллар даражаси ҳамда хусусиятини аниқлашдан иборат.

Юқоридаги мақсаддан келиб чиққан ҳолда тадқиқот олдига куйидаги **вазифалар** қўйилди:

- хавфсизлик муаммосини тадқиқ этишнинг назарий-методологик асосларини ўрганиш ҳамда «минтақавий хавфсизлик» тушунчаси ва унинг моҳиятини сиёсатшунослик фани нуқтаи назаридан аниқлаш;

- минтақавий хавфсизлик борасидаги мавжуд концептуал қарашларнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари, уларнинг асосий тенденциялари ҳамда ўзаро хусусиятларини қиёсий таҳлил қилиш;

- ривожланган давлатларнинг минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасидаги модель ва концепцияларини илмий-назарий жиҳатдан тизимли таҳлил қилиш;

- Ўзбекистонда минтақавий хавфсизлик масалаларига доир қарашларнинг ривожланиш жараёни ҳамда мамлакат миллий хавфсизлик концепцияси билан ўзаро боғлиқлигини таҳлил этиш;

- Марказий Осиё минтақасининг шаклланаётган янги жаҳон тартиботи шароитидаги геосиёсий хусусиятларини белгилаш ҳамда унинг замонавий халқаро муносабатлар тизимидаги ўрни ва аҳамиятини очиб бериш;

-Марказий Осиё давлатларининг ички ривожланиш ҳолати, улардаги ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларни тизимли ҳамда қиёсий таҳлил этиш натижасида уларнинг ўзига хос жиҳатларини белгилаш;

-минтақа давлатларининг ташки сиёсатида минтақавий хавфсизлик масалаларини қиёсий таҳлил этиш;

-Марказий Осиё минтақавий хавфсизлиги ҳамда барқарорлигининг долзарб муаммолари, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, омил ва шарт-шароитларини аниқлаш;

-минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва унинг истиқболини белгилашда минтақавий ва халқаро ҳамкорликнинг аҳамиятини илмий асослаш ҳамда минтақанинг келгусидаги ривожига баъорат бериш;

-Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлашдаги ўрни ва аҳамиятини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан асослаш.

Тадқиқот ишининг объекти этиб замонавий халқаро муносабатларда шаклланаётган янги тартиботнинг глобал тенденцияси сифатида Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш муаммолари танлаб олинди.

Тадқиқот ишининг предмети сифатида эса Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш жараёнининг асосий тенденциялари ҳамда бу борадаги мавжуд муаммоларнинг олдини олиш, уларни бартараф этишнинг самарали усул ва йўллариини излаш билан боғлиқ масалалар белгиланди.

Тадқиқот ишининг назарий ва услубий асослари. Тадқиқот ишининг услубий асосини замонавий сиёсатшуносликнинг асосий тамойиллар тизимини ташкил этган, минтақавий хавфсизликни таъминлаш муаммоларини тадқиқ этиш ва ўрганишда кенг фойдаланиладиган диалектика ва тизимий услубларга асосланган илмий тамойиллар ҳамда қиёсий-сиёсий, қиёсий-тарихий таҳлил услублари ташкил этди.

Илмий иш Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасидаги асарлари ва маърузаларида баён этилган замонавий назарий-концептуал ғоялар, жумладан, «минтақавий хавфсизликдан глобал хавфсизлик сари» концепцияси ҳамда мамлакатимиз, хорижлик олимлар ва тадқиқотчиларнинг илмий ишлари асосида олиб борилди ва ишнинг назарий манбаси бўлиб хизмат қилди.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий илмий ҳолатлар.

1. Марказий Осиё давлатлари мустақилликка эришгандан сўнг минтақада янги геосиёсий вазият юзага келди. Бу ҳолат, бир томондан, минтақа давлатлари учун ўз манфаатларини халқаро микёсда ҳимоя қилиш имкониятини яратган бўлса, иккинчи

томондан, улар олдига минтақавий хавфсизликни таъминлаш каби долзарб вазифани юклади. Мазкур жараённинг мураккаблиги минтақа давлатлари миллий манфаатларини минтақавий хавфсизликни таъминлаш юзасидан уйғунлаштириш ҳамда ягона минтақавий хавфсизлик тизимини шакллантиришдир.

2. Марказий Осиё давлатларининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ташқи сиёсатининг таҳлили шунини кўрсатмоқдаки, бутунги кунда минтақада мавжуд муаммо ва таҳдидларни бартараф этишга қаратилган фаол сиёсат олиб борилмоқда. Бироқ Марказий Осиёда ҳали мустаҳкам, самарали ва мослашувчан минтақавий хавфсизлик тизими тўлиқ шаклланганича йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири минтақа давлатларининг барчасида ҳам хавфсизликни таъминлаш масъулияти тўлиқ тушуниб етилмаганлигидадир. Бугунги кунда айрим мамлакатларда минтақавий хавфсизликни таъминлаш масъулиятидан кўра миллий хавфсизлик ва миллий манфаатлар устунлик қилмоқда.

3. Минтақа давлатларининг ички вазиятини, улардаги ижтимоий жараёнлар ҳамда сиёсий-иқтисодий ўзгаришларни таҳлил қилишга ҳаракат қилинди. Маълум бўлдики, уларда кечаётган ички жараёнлар “ўтиш давр”ига хос характерга эга. Албатта, бунда мамлакатларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, улар ўртасида муайян соҳаларда фарқ бор.

4. Сўнги даврларда Марказий Осиёнинг айрим давлатлари ўз сиёсий ҳаракатларида яқка тартибда ягона хавфсизлик тизимини яратиш, барқарорликни таъминлаш бўйича янги ташаббуслар билан чиқишмоқда. Бу эса, ўз навбатида, Марказий Осиё минтақаси хавфсизлигининг фалсафасига мутлақ зид ҳолда минтақавий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммолар келиб чиқишига шарт-шароит туғдирмоқда.

5. Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш минтақадаги ҳар бир давлат миллий манфаатларининг ҳимояси ҳамда миллий хавфсизлигининг кафолати демакдир.

6. Бугунги кунда Марказий Осиёда халқаро муносабатлар трансформацияси юз берди. Натижада минтақавий хавфсизликни таъминлашда ташқи омилларнинг роли ва даражаси ортиб бормоқда. Яъни, минтақа учун бир томондан, минтақа атрофидаги йирик давлатлар (Туркия, Эрон, Покистон), иккинчи томондан, анъанавий ўйинчилар (Россия, Хитой, АҚШ) ўртасидаги геосиёсий рақобатнинг кучайиши юз бермоқда. Ушбу жараёнга янги иштирокчи сифатида халқаро муносабатларнинг ноанъанавий қатнашчилари бўлмиш халқаро нодавлат ташкилотлар ҳам ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилмоқда.

7. Бугунги ўзгаришлар даврида минтақавий хавфсизликнинг моҳияти глобаллашув ва интеграциялашув жараёнларининг тобора ривожланиши, халқаро ташкилотларнинг аҳамияти ортиб бориши билан белгиланмоқда. Бу жараёнда давлатлар янги шарт-шароитдан келиб чиққан ҳолда ўз миллий манфаатларини минтақавий хавфсизликнинг ўзаро боғлиқлигини ҳис этган ҳолда, дунё ҳамжамиятининг эҳтиёжларини ҳисобга олишлари зарур бўлиб бормоқда.

8. Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва барқарорликка бўлган таҳдидлар сўнгги даврларда ўзининг шаклланганлик даражаси (реал ва потенциал), намён бўлиш характери (ижтимоий, антропоген, табиий), келиб чиқиши (ички ва ташқи), ҳаёт фаолияти соҳаларига кўра (сиёсий, иқтисодий, экологик, маънавий ва ҳоказо) турли кўринишларда кўзга ташланмоқда.

9. Айти пайтда Марказий Осиё давлатлари учун хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари юзасидан манфаатдор давлатлар билан ҳамкорлик ўрнатиш стратегик вазифа ҳисобланади. Россия, АҚШ, Хитой, Европа Иттифоқи давлатлари, Япония, Жанубий Корея давлатлари шулар жумласига киради. Мазкур масала бўйича Марказий Осиё мамлакатлари турли сиёсий, иқтисодий-молиявий халқаро ташкилотлар (БМТ, ЕХХТ, ХВФ, ЖБ ва бошқалар) доирасида фаол иштирок этиши лозим бўлади.

10. Марказий Осиёнинг геостратегик ва геосиёсий аҳамияти минтақа хавфсизлиги ва иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди. Шу боис, Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги ўзаро интеграциялашув жараёнларини шакллантириш ва ривожлантириш устувор вазифа ҳисобланади. Бу эса минтақа давлатларидан ЕврАзЭС, ОДКБ, ШХТ ташкилотлари доирасида ўзаро алоқаларини мувофиқлаштиришни талаб қилади. Бундан ташқари, минтақанинг барча мамлакатлари МДХ ташкилотининг аъзоларидир. Мазкур йўналишда ҳам миллий манфаатларни уйғунлаштириш зарур деб ўйлаймиз. Бу эса, ўз навбатида, минтақада геосиёсий мувозанатни сақлашда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Мазкур тадқиқотнинг илмий янгилиги замонавий дунё тараққиётидаги ўзгаришлар муносабати билан Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш муаммоларини комплекс тадқиқ этишда ўз аксини топди. Диссертацияда Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашнинг асосий тенденциялари қиёсий таҳлил этилди. Унда жумладан:

-«хавфсизлик» тушунчаси ва унинг моҳияти замонавий сиёсатшунослик фани нуқтаи назаридан ўрганилди;

-минтақавий хавфсизлик борасидаги мавжуд концептуал қарашларнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари, уларнинг асосий тенденция ва хусусиятлари қиёсий таҳлил қилинди;

-ривожланган давлатларнинг минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасидаги модель ва концепциялари илмий-назарий жиҳатдан тизимли таҳлил қилинди ҳамда улар орасидаги умумий ва фарқли жиҳатлар, асосий тамойил ва устуворликлар қиёсий таҳлил натижасида белгиланди;

-Ўзбекистонда Марказий Осиёдаги хавфсизлик масалаларига доир қарашларнинг шаклланиш ва ривожланиш тарихи, унинг асосий босқичлари тизимий таҳлил этилди;

- Марказий Осиёнинг хавфсизлик ҳолати, унинг геосиёсий салоҳияти ва ўлчовлари ҳамда замонавий халқаро муносабатларда содир бўлаётган ўзгаришлар билан ўзаро боғлиқлиги илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилди;

-Марказий Осиё давлатларининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасидаги ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари ва унинг асосий жиҳатлари тадқиқ этилди;

-минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва унинг истиқболларини белгилашда минтақавий ва халқаро ҳамкорликнинг аҳамияти илмий жиҳатдан асосланди ҳамда амалий характерга эга бўлган хулоса ва таклифлар берилди;

-Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг роли ва аҳамияти, унинг бу борада олиб бораётган ташқи сиёсати ва ташаббуслари таҳлил қилиниб, илмий хулосалар берилди.

Тадқиқот ишининг назарий ва амалий аҳамияти Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш ҳамда у билан боғлиқ долзарб муаммоларни бартараф этишдаги назарий ва амалий жиҳати билан белгиланади. Ишда келтирилган амалий тавсия ва таклифларни Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ташқи сиёсий стратегиясини такомиллаштириш мақсадида ҳамда Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш юзасидан янги ёндашувларни ишлаб чиқишда қўллаш мумкин. Ишнинг натижаларидан мазкур соҳада тадқиқот олиб бораётган олимлар, мутахассислар ва сиёсатшунослар фойдаланишлари мумкин. Диссертация материалларини олий ўқув юртлири учун махсус курсларни таёрлаш ва ўқиш жараёнида қўллаш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқотнинг хулоса ва натижаларидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси “Ташқи сиёсат ва дипломатия” кафедрасида «Халқаро хавфсизлик муаммолари», «Хорижий давлатларнинг ташқи сиёсати ва дипломатияси»,

«Ҳозирги замон халқаро муносабатлари», «Геосиёсат» каби ўқув фанларни ўқитишда фойдаланилмоқда. Бундан ташқари, ишнинг назарий ва амалий хулосалари ҳамда илмий-услубий тавсиялари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти, Фуқаролик жамиятини ўрганиш институти, Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтидорли ёш педагоглар ва илмий кадрлар малакасини ошириш «Истеъдод» жамғармаси, Ўзбекистон Республикаси «Минтақавий сиёсат» жамғармаси, Ўзбекистон Миллий Университети, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия Университети, Тошкент Давлат шарқшунослик институти томонидан ташкил этилган 20дан ортиқ халқаро, маҳаллий илмий-амалий конференция, анжуман ва семинарларда маъруза қилинган ва илмий тўпламларда чоп этилган.

Натижаларнинг синовдан ўтказилиши. Тадқиқот иши Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси «Ташқи сиёсат ва дипломатия» кафедрасининг йиғилишида (2006 йил 6 февраль, 8-сонли баённома); Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Ихтисослашган Кенгаши қошидаги илмий-назарий семинарида (2006 йил 5 октябрь, 1-сонли баённома); Тошкент Давлат юридик институти факультетлараро «ижтимоий-гуманитар фанлар» кафедраси базасида ташкил этилган илмий-назарий семинарида (2007 йил 30 март, 26-сонли баённома); Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия Университети «Халқаро муносабатлар» факультети Муаммовий Кенгашининг «Сиёсий фанлар» бўйича ташкил этилган илмий-назарий семинарида (2007 йил 15 апрель, 2-сонли баённома); Самарқанд Давлат Университети «Социология ва ижтимоий иш» ва «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» кафедрасининг қўшма йиғилишида (2007 йил 25 май, 9-сонли баённома) муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган.

Натижаларнинг чоп этилганлиги. Илмий ишнинг асосий мазмуни ва ундан келиб чикувчи натижа ва хулосалар тадқиқотчи томонидан чоп этилган: «Проблемы обеспечения безопасности в Центральной Азии» номли монографияда ҳамда 30га яқин илмий мақолалар, ўқув қўлланма, илмий тўпламларда чоп этилган тезисларда ўз аксини топган.

Диссертациянинг таркиби. Диссертация иши кириш, тўрт боб, ўн битта параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Умумий ҳажми 281 бет.

2. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш қисмида** мавзунинг долзарблиги, муаммоларнинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, назарий-услубий асослари, тадқиқот объекти ва предмети, илмий янгилиги ҳамда назарий ва амалий аҳамияти ёритилган.

Диссертациянинг биринчи боби **«Хавфсизлик муаммосини тадқиқ этишнинг назарий-методологик асослари»** деб номланиб, мавзунинг назарий-методологик жиҳатлари таҳлил этилган. Унда «хавфсизлик» тушунчаси ва унинг моҳияти, хавфсизлик муаммолари ҳақидаги концептуал қарашларнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари илмий таҳлил қилинган ҳамда ривожланган давлатларнинг хавфсизлик моделлари қиёсий таҳлил усули орқали кўриб чиқилган.

Мазкур бобнинг биринчи параграфи **«Хавфсизлик тушунчаси ва унинг моҳияти»** деб номланиб, унда, асосан «хавфсизлик» тушунчаси ва унинг моҳияти борасида мавжуд фикр ва қарашлар, хавфсизлик масалалари юзасида шаклланган ёндашувлар ҳамда миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизликни ўзаро боғлиқлиги тизимли таҳлил этилади. Мазкур тадқиқотда биз «миллий хавфсизлик» категориясига алоҳида аҳамият қаратдик. Чунки фақатгина миллий хавфсизлик категорияси қолган хавфсизлик категориялари билан ўзаро боғлиқликда бўлади. Илмий адабиётларда «миллий хавфсизлик» тушунчасига мукамал таъриф берилганча йўқ. Қолаверса, ҳозирги кунга қадар ушбу ибора ўрнида «давлат хавфсизлиги», «миллий давлат хавфсизлиги», «умуммиллий хавфсизлик» каби атамалар қўлланилган. Бу эса давлатлар ижтимоий-сиёсий тарихининг турли босқичларида «миллат» тушунчаси турли маъно-мазмунни англатганидан далолат беради. Тадқиқот натижасида «миллат» тушунчаси изоҳи бўйича икки йўналиш мавжудлиги маълум бўлди. Биринчиси, коммунистик давр таълимоти оқибатида ҳосил бўлган йўналиш бўлиб, у миллатни аниқ бир халққа боғлайди. Иккинчиси эса, маълум бир даврга тегишли ижтимоий умумийлик. Яъни, муайян ҳудуддаги халқлар томонидан шаклланган давлат сифатида қаралади. Шу нуқтаи назардан, «миллий хавфсизлик» тушунчасига берилган изоҳлар турличадир. Халқаро муносабатлардаги вазият «миллий хавфсизлик» тушунчасини давлат хавфсизлиги сифатида кўрувчи тор ва бир томонлама қарашларнинг ўзгаришига олиб келди. Миллий хавфсизлик нафақат бир миллат хавфсизлиги, балки шу ҳудудда яшайдиган халқлар, миллатлар хавфсизлигидир. Шу нуқтаи назардан, миллий хавфсизлик иборасини кўпмиллатли давлатларда, хусусан, Ўзбекистон Республикасида қўлланилиши,

жамиятнинг барча қатлам ва соҳаларини қамраб олишга ёрдам беради. «Миллий хавфсизлик» тушунчаси хавфсизлик категориясининг барча турларини қамраб олган ҳолда кенг қамровли, кўп маънога эга. Унинг бугунги кундаги хусусияти шахс ва жамият манфаатларининг давлат манфаатларига нисбатан янгича муносабатда намоён бўлмоқда.

Минтақавий хавфсизлик глобал, халқаро хавфсизликнинг таркибий қисми бўлиб, минтақа давлатлари ўртасидаги алоқаларда, уруш ва беқарорлик таҳдидини солаётган омиллардан холи бўлиш ҳисобланади. Минтақавий хавфсизлик маълум бир геосиёсий муҳитда жойлашган ва бир-бири билан тарихан бевосита боғлиқ бўлган халқлар, миллатлар, давлатларнинг ҳаётий муҳим манфаатларини ички ва ташқи таҳдидлардан давлатлараро ҳамкорлик асосида ҳимояланганлик ҳолатидир.

«Хавфсизлик» тушунчасига доир айрим фикрлар ва қарашларни таҳлил қилган ҳолда, биз ҳам бу тушунчаларга ўз муносабатимизни билдиришга ҳаракат қилдик:

«хавфсизлик» объектив ҳолатда аниқ тарихий характерга эга бўлган табиат - инсон - жамият тизими билан яқин алоқадаги ижтимоий воқелик ҳисобланиб, у мутлақ эмас, балки ўз мангикий моҳиятини аниқ объектлар ёки инсон фаолияти доирасидаги мулоқотда акс эттиради.

«Миллий хавфсизлик» ижтимоий воқелик бўлиб, шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатларига таҳдид солаётган ташқи ҳамда ички хавф-хатарларни аниқлаш ва уларнинг олдини олиш бўйича ҳуқуқий нормативлар билан мустаҳкамланган ҳолат йиғиндисиدير.

«Минтақавий хавфсизлик» минтақа давлатларининг ҳаётий муҳим манфаатларига таҳдид солаётган ташқи ва ички хавф-хатарларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш бўйича тизимий ёндашувлар асосида ўзаро ҳамжиҳатликка асосланган саъй-ҳаракатлар йиғиндисиدير. Минтақавий хавфсизлик деганда, минтақа халқларининг миллий қадриятлари, манфаатлари, миллий ҳаёт тарзи учун таҳдид солаётган реал ташқи ва ички хавфларнинг олдини олиш тушунилади.

«Глобал (халқаро) хавфсизлик» дунё давлатларининг ўзаро ҳарбий, сиёсий, иқтисодий ҳамкорлигига, суверенитети ва мустақил ривожланишига таҳдид солаётган муносабатларни самарали ҳал қилиш механизмлари шаклланганлигини англатади.

Шундай қилиб, олиб борилган тадқиқот натижасида хавфсизликка берилган ягона таъриф мавжуд эмаслиги, адабиётларда берилган изоҳлар ўша давр ва вазиятдан келиб чиққан ҳолда конкрет (аниқ) хусусиятларни таҳлил этиш натижасида берилганлиги маълум бўлди. Шунга қарамасдан,

уларнинг барчасида маълум даражада умумийлик ва ўзаро фарқлар мавжуд. Бунинг асосий сабаби хавфсизликнинг инсон ҳаётининг барча соҳаларини ўзида акс эттирган комплекс тизимни ташкил этишидир.

Биринчи бобнинг иккинчи параграфи **“Хавфсизлик муаммолари ҳақидаги концептуал қарашларнинг шаклланиши ва ривожланиши”** деб номланган бўлиб, ушбу параграфда хавфсизлик масалалари юзасидан билдирилган қараш ва таълимотлар, уларнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари ҳамда улар орасидаги умумийлик ва фарқли жиҳатлар қиёсий таҳлил этилди. Жумладан, Ғарб мамлакатларида хавфсизлик ҳақидаги ғояларнинг ривожланиш жараёни, уларнинг босқичлари кўриб чиқилди ҳамда кўплаб мутафаккирларнинг ғояларида асосий ургу шахс хавфсизлигига қаратилганлиги, унда шахс эркинлиги ва унинг ҳақ-ҳуқуқларига нисбатан суиқасдга қарши кураш асосий вазифа деб белгиланганлиги маълум бўлди. Шу билан бирга, мазкур қарашларда давлатнинг асосий вазифаси фуқароларнинг ҳаётий муҳим манфаатларини ҳимоялаш деб кўрсатилади. Бу эса Ғарб мамлакатларида хавфсизлик соҳаси борасида либерал таълимотларни бевосита устувор эканлигидан далolat беради. Шундан келиб чиққан ҳолда, либерал таълимотлардаги асосий эътибор фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш, давлат томонидан муайян бошқарувни қўлга олиш зарурияти билан изоҳланади. Шахс хавфсизлигини таъминлаш охир-оқибатда барча ижтимоий воқелиқда (давлат, жамият) барқарорлик ва ривожланишга олиб келади. Шунинг учун ҳам бугунги замонавий тараққиёт жараёнида шахс эркинлиги ва ҳуқуқлари ҳамда унинг хавфсизлигини таъминлаш уни ҳимоя қилишга масъул бўлган сиёсий ҳокимият-давлатга боғлиқ. Аммо бу жараёнда шахс ва жамият манфаатлари устидан мамлакат манфаатларининг устун кўйилиши мазкур давлат фаолиятига катта таҳдид солади ва беқарорлик ҳолатини юзага келтиради. Шу боис, ривожланган давлатларнинг аксариятида «хавфсизлик» тушунчаси ҳар бир фуқаронинг минимал ҳаётий муҳим манфаатларини таъминлаш, деб эътироф этилади. Бироқ ҳозирги замонавий хавфсизлик концепцияларида биринчи ўринда шахс, жамият, давлат хавфсизлиги эмас, балки халқаро хавфсизлик олий қадрият сифатида кўтаришмоқда. Шундай концепциялардан бири **халқаро ҳамжамият назарияси**дир. «Халқаро ҳамжамият» тушунчасининг таҳлили миллий давлатларнинг дунёдаги ўрни ва давлат суверенитетининг истиқболлари борасидаги тасавурлар билан бевосита алоқадор. Бу таълимотни қўллаб-қувватловчи бир гуруҳ тадқиқотчилар ўзларининг хавфсизлик борасидаги концептуал ғояларида давлатнинг родини пасайтиришга уринишади. Масалан,

англиялик олим Д.Бертоннинг таърифича, бугунги кунда миллий давлатларнинг ўрнини халқаро ҳамжамият белгиламоқда. Бунинг исботини халқаро муносабатлардаги глобализация ва интеграция жараёнларида кўришимиз мумкин. Аммо XX асрнинг 40-50-йилларида жаҳонда давлат хавфсизлиги халқаро-коллектив хавфсизлик билан мутлақ мос келмаслигини эътироф этган концептуал фикрлар бўлган. Улар, асосан, Америка жамиятининг **сиёсий реализм** мактаби томонидан илгари сурилган. Уларнинг илмий тадқиқотларида стратегик ҳамкорлик шароитидан келиб чиқиб, миллий манфаатлар ва давлат хавфсизлиги олий қадрият сифатида қаралади. Миллий манфаатлар давлат ташқи сиёсати асосини ташкил этувчи доминант ҳисобланади. Уларнинг асарларида давлатлар хоҳ катта, хоҳ кичик бўлишига қарамасдан, универсал хусусиятга эга эканлиги алоҳида таъкидланади. Уларнинг таълимотларида дунё муаммоларини ҳал этишда куч омили муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Маълумки, АҚШ президенти Ж.Буш ва унинг ҳукумат аъзолари республикачилар партияси вакилларидир. Уларнинг бугунги кундаги ташқи сиёсий стратегиялари реализм таълимотига асосланган ҳолда олиб борилмоқда. АҚШ ва унинг иттифоқчилари томонидан Афғонистон ва Ироқда олиб борилган ҳарбий ҳаракатлар бунинг мисолидир.

Олиб борилган таҳлилларга кўра, замонавий хавфсизлик концепциялари ўз традицион ёндашувларини йўқотиб бораётганлиги ҳамда эволюцион даврни бошдан кечираётганлиги маълум бўлди. Улар борган сари индивидуал миллий хавфсизликка асосланиб бормоқда. Мазкур шароитда нафақат миллий хавфсизлик, шунингдек, миллий манфаатлар тизими ҳам баъзи бир ўзгаришларга муҳтож бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда миллий манфаатлар нафақат давлат ёки унинг иттифоқчиларининг шахсий манфаатларини, балки бутун дунё ҳамжамиятининг манфаатларини ўз ичига қамраб олиши зарурлиги маълум бўлди. Шунингдек, ушбу параграфда хавфсизлик муаммоси юзасидан билдирилган фикр ва қарашлар ўртасида ўзига хос умумийлик ҳамда фарқлар мавжудлиги аниқланди. Уларнинг айримлари хавфсизликни таъминлашда шахс омилига катта эътибор қаратган бўлса, баъзилари давлатни олий қадрият сифатида, бошқалари эса давлатларнинг ролини пасайтиришга, халқаро ҳамжамият ва халқаро ташкилотларнинг аҳамиятини кўтаришга ҳаракат қилмоқда. Улар орасидаги умумийлик эса хавфсизликнинг долзарблигини эътироф этилишида ҳамда уни таъминлашда ҳарбий куч омилига бўлган ёндашувнинг ўзгаришида акс этмоқда. Замонавий халқаро муносабатларда шаклланаётган янги хавфсизлик тизими нафақат ҳарбий, балки инсоннинг эркинлик, тенглик, ҳақиқат ва адолатга бўлган қонуний интилишларини таъминловчи иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларни ҳам ўз ичига қамраб олиши зарурлиги маълум

бўлди. Шунингдек, давлатлар янги шарт-шароитдан келиб чиққан ҳолда ҳамда миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизликнинг ўзаро боғлиқлигини тўла ҳис этган ҳолда, ўз миллий манфаатларини белгилашда дунё ҳамжамияти манфаатларини ҳисобга олишлари зарур эканлиги илмий жиҳатдан исботланди.

Мазкур параграфнинг **“Хавфсизликни таъминлашда АҚШнинг миллий концептуал модели”** бўлимида АҚШ миллий хавфсизлик концепциясининг асосини ташкил этган ижтимоий-сиёсий гоёлар, қадриятлар борасидаги тасаввурлар, методологик ёндашувлар, сиёсий режа ва дастурлар, давлатнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилиш борасида аниқ белгиланган стратегияси илмий таҳлил этилди. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, миллий мақсадларнинг асосий критерияси бўлмиш демократия ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш сиёсатининг дунё минтақаларида (Шарқий Европа ва собиқ СССР ҳудудидаги янги мустақил давлатларда) фаол олиб борилиши АҚШ манфаатларининг жаҳоннинг бошқа ҳудудларига тарқатилишидир. Яъни, АҚШнинг «жаётий муҳим» минтақаларидаги демократик жараёнлар ва инсон ҳуқуқларининг таъминланиши мазкур ҳудудда мамлакатнинг миллий манфаатларининг таъминланиши ҳисобланади. АҚШнинг хавфсизлик соҳасида олиб бораётган ташқи ва ички сиёсати ҳамда миллий хавфсизлик стратегиясининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, мамлакат миллий хавфсизлигининг асосий негизини миллий манфаат, қадрият ва мақсадлар ташкил этади. Иккинчидан, миллий манфаат ва мақсадларни ўзида акс эттирган АҚШ миллий хавфсизлик стратегияси халқаро муносабатлардаги ўзгаришларга тез мослашишга, миллий манфаатларга таҳдидларни аниқ белгилашга, чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишга қаратилган механизм саналади. Учинчидан, бугунги кунда АҚШ давлати дунёда ўзининг етакчилик мақомини сақлаган, минтақалардаги (Шарқий ва Ғарбий Европа, МДХ давлатлари ҳудуди) демократик режимларни қўллаб-қувватлаган ҳолда, миллий манфаат ва мақсадларини ҳимоя қилиш борасида сиёсат олиб бормоқда. Ўз навбатида, шаклланаётган янги жаҳон тартиботи АҚШ учун ўзининг шахсий хавфсизлик муаммоларини келажақда ҳал этиш воситаси сифатида кўрилмақда.

Ушбу параграфнинг **“Россияда хавфсизлик борасидаги концептуал ёндашувларнинг ўтиш (трансформация) даври”** бўлимида Россия тарихида хавфсизлик ҳақидаги қараш ва ёндашувларнинг шаклланиш босқичлари, унинг ўзига хос хусусиятлари тизимли таҳлил этилди. Унда жумладан, Россиядаги мавжуд барча либерал таълимотларда XX аср - ижтимоий сиёсат асри бўлиши зарурлиги таъкидланганлиги ҳамда унинг асосий вазифаси шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш

эканлиги эътироф этилди. Бу ҳуқуқ ва эркинликларни амалга оширишнинг асосий шариhi эса ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш, деган фикр ва ғоялар илгари сурилган. XX аср либераллари шахс ва жамият хавфсизлигини таъминлашда давлатни асосий гарант сифатида тан олганлар. Уларнинг тасаввурларида, давлат ўз ижтимоий, сиёсий, иқтисодий фаолиятида шахс ва жамият хавфсизлиги ҳақида жон куйдиради. Шу билан бир қаторда, бугунги замонавий Россия миллий хавфсизлик концепциясининг асосий, муҳим ва устувор йўналишлари белгиланди. Хавфсизлик борасидаги концептуал ёндашув ва қарашларнинг янги ривожланиш босқичи Россия Федерациясининг ислохотлар даври билан бевосита боғлиқ. Замонавий концептуал қарашлар тизимидан келиб чиққан ҳолда, РФ миллий хавфсизлигининг устувор мақсади шахс, жамият ва давлат тараққиёти учун керакли шароитларни яратишда, мамлакатнинг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатидаги обрўсига путур етказувчи омилларни бартараф этиш юзасидан иқтисодий, сиёсий, халқаро стратегик ҳолатни шакллантиришда намоён бўлмоқда. Концепциянинг таҳлили шуни кўрсатадики, унинг асосий мазмунини миллий манфаатлар ва уларнинг таҳдидлари ташкил этади. Мазкур ҳужжатда давлат манфаатлари сифатида ЕвроОсиё минтақасида таъсир кучига эга бўлган қудратли давлат сифатида конституцион тизимни ҳимоя қилиш; унинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини таъминлаш; сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни тиклаш; қонун ижросини таъминлаш; ҳамкорлик асосида халқаро алоқаларни йўлга қўйиш; ташқи муҳит шароит ва ресурслари борасида мувозанатли ва адекват мудофаа сиёсатини олиб боришда деб кўрсатиб ўтилган²⁰. Халқаро соҳадаги фаолиятига эса дунёнинг муҳим ва глобал муаммоларини ҳал қилишда РФнинг родини пасайтириш ва ҳаракатларини чеклашга ҳамда уни ташқи дунёга тобелик даражасини оширишга қаратилган салбий омилларга қарши курашиш киради.

“Ўзбекистон Республикасида хавфсизлик ҳақидаги қарашларнинг шаклланиши ва ривожланиши” номли биринчи боб иккинчи параграфининг навбатдаги бўлимида Марказий Осиёда, хусусан, Ўзбекистонда хавфсизлик борасидаги концептуал қарашларнинг вужудга келиши тарихи, уларнинг шаклланиш жараёни ҳамда ушбу ҳудудда ўтмишда яшаб, ижод қилган файласуф олимлар қарашларида хавфсизлик масалалари юзасидан билдирилган фикрлар, ғояларнинг ўзига хос жиҳатлари ўз ифодасини топган. Хавфсизлик масалалари юзасидан мавжуд

²⁰ Концепция национальной безопасности Российской Федерации от 17.12.1997 №1300. – В ред. от 10.01. 2000. –Прембула.

қарашларнинг таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, Марказий Осиё ҳудудида мазкур ғоялар Ғарб давлатларига нисбатан анча илгари ривожланган. Ўзбекистон ҳудудида сиёсий қарашлар эрамиздан аввал, тахминан тўрт мингинчи йилларда вужудга келган бўлиб, улар асосан диний-сиёсий мифология шаклида ривожланган. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, агар Ғарбда либерал ғоялар XVII-XVIII асрларда вужудга келган бўлса, Марказий Осиё ҳудудида бу таълимотлар анча илгари IX-X асрлардан шакллана бошлаган. Уларда асосий урғу инсон ва жамият манфаатлари, ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш, адолатли жамият қуриш, бу борада нафақат қўшни давлат ва халқлар, балки душман мамлакатлар билан ҳам мурося қилиш, вазмин сиёсат олиб бориш каби масалалар ўз аҳамияти топан. Марказий Осиё ҳудудида, жумладан, мамлакатимиз тарихида хавфсизлик борасида шаклланган ғоя ва қарашларнинг қисқача таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, биз бугун жуда катта бой илмий, сиёсий, маданий салоҳият ва тажрибага эгамиз. Уни ўрганиш, чуқур таҳлил қилиш ҳамда замонавий шароитга мослаштириш миллий манфаат ва мақсадларни тўғри аниқлашнинг, миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини самарали шакллантиришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Зеро, бугунги кунда замонавий шароитдан келиб чиққан ҳолда миллий манфаатларнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Диссертациянинг иккинчи боби «**Марказий Осиё хавфсизлигини таъминлаш жараёнининг асосий тенденциялари**»га бағишланган бўлиб, унда замонавий халқаро муносабатлар тизими ҳамда шаклланаётган янги жаҳон тартиботи шароитида Марказий Осиё минтақасининг роли ва аҳамияти, унинг геосиёсий кўрсаткичлар ва салоҳияти, Марказий Осиёдаги минтақавий хавфсизлик ҳолати ва унда кечаётган геосиёсий жараёнлар, минтақа давлатларининг хавфсизликни таъминлаш борасидаги ички ва ташқи сиёсатининг асосий жиҳатлари хусусиятлари белгиланиб, улар ягона тизим остида илмий таҳлил этилди.

Мазкур бобнинг биринчи параграфи «**Марказий Осиё янги жаҳон тартиботи шароитида**» деб номланиб, Марказий Осиё минтақасининг бугунги замонавий халқаро муносабатлар тизимида тутган ўрни ва роли ҳамда унинг геосиёсий жиҳатлари далилий таҳлил этилади. Жумладан, Марказий Осиё минтақаси ўз геосиёсий, геоиқтисодий ва геостратегик аҳамиятига кўра, дунёнинг муҳим ҳудуди сифатида эътироф этилади. Бунда икки муҳим омил: геостратегик шароит ва табиий ресурслар минтақага оламшумул геоиқтисодий ва геосиёсий ўлчовларни бахш этмоқда. Диссертация ишида минтақанинг геостратегик шароитини белгиловчи омиллар белгиланди. Булар минтақани Шимол ва Жануб, Шарқ ва Ғарбнинг

Ўта муҳим транспорт-коммуникация йўллари билан боғловчи ҳудуд, ислом ва христиан, Шарқ ва Ғарб цивилизацияларининг тўқнаш чизиги, йирик геостратегик кучлар (Россия, Хитой, Европа Иттифоқи ва АҚШ) манфаатлари мавжуд ҳамда табиий ресурсларга жуда бой минтақа эканлигида намоён бўлмоқда. Маълумки, минтақа нефть ва газ, олтин, уран, рангли металллар захираларига бой ҳудуд. Бу эса чет эл давлатларини доимо ўзига жалб этиб келган. Истиқболда бу ҳудудда жуда кўп миқдорда углеводород хом ашё захираларини кашф этиш кутилмоқда. Марказий Осиё ва Каспий минтақаси энергоресурсларини ҳал этиш геосиёсий аҳамият касб этувчи масала ҳисобланиб, жаҳон болзорларига нефть ва газ трубалари қайси йўл, қайси давлатлар ҳудудлари орқали ўтиши дунё стратегик кучлари учун ўта муҳим. Буларнинг барчаси дунёдаги етакчи мамлакатлар ўртасида манфаатлар рақобатининг кучайишига ҳамда минтақада барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлди. Натижада минтақа табиий бойликлари ва қулай геосиёсий шароитни назоратга олиш мақсадида дунёнинг йирик давлатлари ўртасида ўзига хос сиёсий «катта ўйинлар» бошланиб кетди. Бу эса, ўз навбатида, сўнгги пайтларда минтақа мамлакатлари дуч келаётган кўплаб муаммоларга сабаб бўлди. Минтақа давлатларининг улкан геосиёсий майдонни эгаллаши, умумий инфратузилмага, бир-бирига боғлиқ иқтисодиётга эга бўлишига қарамасдан, улар денгиз коммуникацияларидан анча узоқда жойлашган, яъни мазкур ҳудуд континентал ҳисобланади. Бу геосиёсий ҳолат ташқи сиёсатда маълум қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Афғонистон муаммоси маълум даражада ҳал этилганлигига қарамай, минтақада маълум маънода кескинликлар кўзга ташланмоқда. Бу ҳолат, ўз навбатида, халқаро ҳамкорлик ва минтақавий интеграция масаласини минтақа давлатлари ташқи сиёсатининг устувор вазифаси сифатида шаклланишига олиб келди. Мазкур параграфда ўтиш даврида минтақа давлатлари сиёсатида учта ўзаро алоқадор тенденция (дизинтеграция, реинтеграция, интеграция) мавжудлиги кузатилди. Бугун минтақада интеграция жараёнларини шакллантириш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий замин ҳозирлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Қаримов ташаббуси асосида икки халқаро ташкилот – Марказий Осиё ҳамкорлиги ташкилоти (ОЦАС) ва ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврАзЭС)нинг қўшилиши юз берди. Бу воқеа дунё сиёсий тизимининг ўз мантиқий ва табиий тараққиёти натижасида содир бўлди. Минтақавий хавфсизлик масаласида халқаро терроризм, диний ва сиёсий экстремизмга қарши кураш, иқтисодий ҳамкорликда эса минтақавий интеграция устувор йўналиш сифатида эътироф этилмоқда. Бу йўналишда минтақавий уюшма ва

ташкilotлар (ШХТ, МДХ, ОДКБ, ЕврАзЭС) доирасида фаолият олиб бориш ҳамда мувофиқлаштириш кўзда тутилган. Давлатларнинг ўзаро ҳамкорлиги тенг ҳуқуқийлик ва ўзаро манфаатлар уйғунлигида олиб борилиши алоқаларнинг давомийлиги ҳамда уларнинг самаралилигига катта таъсир ўтказди. Россиянинг Марказий Осиё минтақасидаги иштирокининг жадаллашиши маълум даражада минтақа мамлакатлари ўртасидаги иқтисодий интеграциянинг жадаллашувига ва конструктив ўзаро ҳамкорлик олиб боришга ундайди.

Халқаро сиёсий тадқиқот доираларида Марказий Осиёнинг роли ва ўрнини концептуал жиҳатдан қайта англаш жараёни кузатилмоқда. Бу тенденция Марказий Осиё атрофидаги «катта ўйин» кенг маънода ҳали ўз якунини топмаганлигини кўрсатади. Янги мустақил давлатларнинг вужудга келиши ва иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиши уларга нафақат янги имкониятларни берди, балки янги таҳдидларнинг юзага келишига ҳам сабаб бўлди. Айниқса, сўнги йилларда қатор тадқиқотчилар минтақа атрофидаги «катта ўйин» янада кучлироқ ифодаланаётганлигини кўрсатишмоқда²¹. Бу ўйиннинг янгидан бошланиши ноаниқ оқибатларга олиб келиши мумкин. Кўз ўнгимизда зиддиятларнинг янги моҳиятга эга бўлган иқтисодий сабаблари намоён бўлмоқда. Сўнги пайтларда Марказий Осиёда ресурс ва бозор учун курашнинг энг жадал босқичга кирганлигини кўрсатувчи далиллар кўзга ташланмоқда. Афғонистон, Қирғизистондаги воқеалар билан боғлиқ жараёнлар минтақада «катта ўйин» бошланишининг муҳим қисмларидан бири ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб айтсак, жаҳондаги йirik корпорацияларнинг манфаатлари борган сари бу ҳудудда янада кўпроқ тўқнашади. Баъзан мазкур кураш иқтисодий, айрим ҳолларда сиёсий манзарани касб этади. Мазкур муаммоларнинг ҳал этилиши нафақат минтақа давлатларининг, балки кенг миқёсда МДХ давлатлари, Россия ва Хитойнинг манфаатларига мос келиши шубҳасиздир. Табиийки, бу жараён ўзига хос қийинчилик ва муаммолар билан кечмоқда. Демак, ҳар бир давлат ўз ташқи сиёсатини миллий манфаатлар асосида олиб борар экан, бу жараёнда ташқи дунё муҳити манфаатларини эътиборга олган, мувозанатни сақлаган ҳолда амалга ошириш муҳим масала саналади. Бу эса минтақа давлатларидан минтақавий хавфсизлик тизимини тобора ривожлантириш ва мавжуд муаммоларни ҳал этишни талаб қилади.

«Марказий Осиё давлатларининг ички ривожланиш ҳолати»

²¹ Мазкур фикр 2005 йил 20-21 октябрь кунлари Тошкентда «Марказий Осиёда хавфсизлик муаммолари» мавзусига бағишланган халқаро конференцияда В.Никонов томонидан билдирилди.

номли иккинчи параграфда Марказий Осиё давлатларининг ички ривожланиш жараёнлари, уларда 1991-2005 йиллар давомида кечган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ўзгаришларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган. Маълумки, кейинги ўн йил мобайнида мазкур масала юзасидан кўплаб чет эл ва минтақа олимларининг илмий тадқиқот ишлари амалга оширилди. Шу ўринда айтиш лозимки, олимлар томонидан ушбу масалага оид турли фикрлар билдирилмоқда. Аксарият олимлар, жумладан, АҚШ, Россия ва бошқа Европа давлатлари мутахассислари томонидан берилган мулоҳазалар билан минтақа олимларининг қараш ҳамда хулосалари ўртасида муайян тафовутлар мавжуд. Агар хорижий олимлар томонидан келтирилган фикрлар кўпроқ танқидий хулосаларга асосланган бўлса, минтақа олимларининг тадқиқотларида ўз мамлакатларидаги ривожланиш жараёнларига ижобий ёндашиш кузатилмоқда. Мазкур ҳолатни ҳисобга олган ҳолда, биз ҳам Марказий Осиё давлатларининг ривожланишини, бу минтақада охириги ўн йиллик ичида кечаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий жараёнларни кўриб чиқишни, уларни ўзаро солиштириш ва таҳлил этишни лозим топдик. Зеро, бу минтақадаги хавфсизлик тизимининг ҳолати, унинг таҳдидлари, муаммолари, ютуқ ва истиқболларини белгилашда муҳимдир.

Олиб борилган таҳлиллар натижасида маълум бўлдики, уларнинг барчасида кечаётган ички жараёнлар “ўтиш давр”га хос характерга эга. Бу умумийлик қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

-собиқ иттифоқ иқтисодининг парчаланиши оқибатида минтақа давлатларида иқтисодий ислоҳотлар олиб бориш зарурияти ва бу жараёнда молиявий ёрдамга бўлган эҳтиёж ҳамда ишлаб чиқаришни ривожлантириш;

-иқтисодий ислоҳотлар даврида юзага келган ижтимоий муаммолар, жумладан, ишсизлик, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши, демографик масалалар каби муаммолар натижасида ижтимоий вазиятнинг кескинлашуви ҳамда бу, ўз навбатида, мамлакатда миллий уйғунлик ва бирдамликнинг сусайишига олиб келиши;

-иқтисодий-ижтимоий муаммоларнинг юзага келиши минтақада, хусусан, ташқи кучлар иштирокининг ортиши, ташқи таҳдидлар (ҳалқаро терроризм, диний экстремизм, наркобизнес ва ҳоказо)нинг ички таҳдидлар билан уйғунланиш тенденцияси кўзга ташланмоқда. Аммо иқтисодий ривожланиш даражаси, давлатчиликнинг тараққиёт жараёни, ички сиёсатдаги устувор вазифалар нуқтаи назаридан улар бир-биридан фарқ қилади. Давлатларнинг барчасига хос бўлган бу хусусиятлар ва ўзаро фарқлар уларнинг миллий ва минтақавий сиёсатининг асосий омилларини ташкил этади.

«Марказий Осиё давлатларининг ташқи сиёсатида минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик масалалари» номли учинчи

параграфда биз минтақа давлатлари ташқи сиёсатининг устувор йўналишларини кўриб чиқишга ҳаракат қилдик. Таҳлиллар натижасида маълум бўлдики, Марказий Осиё минтақаси давлатларининг барчасида минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик масалалари ташқи сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида эътироф этилган. Шу билан бирга, мамлакатларнинг ташқи сиёсий фаолияти уларнинг миллий манфаатлари асосида шаклланган ҳолда, унинг асосий мақсади мамлакат тараққиёти ва барқарорлигини таъминлашда намоён бўлмоқда. Бутунги кунда жаҳонга юз тутган минтақа давлатлари халқаро ҳамжамиятда ўз ўрни ва нуфузига эга бўлиш, дунёнинг етакчи давлатлари билан стратегик ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳамда миллий тараққиётни таъминлаш мақсадида икки ва кўп томонлама алоқаларни ривожлантиришдан манфаатдор. Аммо, шу билан бир қаторда, уларнинг ташқи сиёсатида бир қанча масалалар юзасидан ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Бу хусусиятлар, биринчи навбатда, уларнинг геосиёсий (жугрофий жойлашув, демографик омиллар, табиий бойликлар ва ҳ.з.), иқтисодий ҳамда сиёсий йўналишларида акс этмоқда.

Диссертациянинг учинчи боби **“Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашнинг ташқи ва ички омиллари”** деб номланиб, унда Марказий Осиё минтақавий хавфсизлиги ва барқарорлигининг долзарб муаммолари, унинг ички ва ташқи омиллари тизимли таҳлил этилган бўлиб, минтақада дунё стратегик кучларининг мавжуд манфаатлари қиёсий таҳлил этилган. Жумладан, **«Марказий Осиё минтақавий хавфсизлиги ва барқарорлигининг долзарб муаммолари»** номли мазкур бобнинг биринчи параграфиде минтақада мавжуд муаммо ва таҳдидларнинг келиб чиқиш сабаблари, омиллари ва шарт-шароитлари сиёсий нуқтаи назардан тизимли таснифланган. Маълумки, социология фанида тизимли таҳлил усули мавжуд бўлиб, ундан, асосан, жамиятда юз бераётган воқеа ва жараёнларни таҳлил қилишда кенг фойдаланилади. Бу эса, ўз навбатида, ўрганилаётган объектнинг мазмун-моҳияти, фаолият динамикаси, унга таъсир этувчи омилларни кенгроқ ёритишга ёрдам беради. Марказий Осиё минтақаси географик, маданий, диний, ахлоқий, тарихий, иқтисодий жиҳатдан ягона ижтимоий тизимни ташкил этади ва унинг таснифи маълум муаммолар ечимига бўйсуниб, сиёсий, иқтисодий, экологик, ҳарбий ва бошқа ўзига хос мақсад ҳамда вазифаларига эга бўлган турли институтлар йиғиндисида акс этади. Шунинг учун ҳам минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик муаммоларини ўрганиш ҳамда уларни таҳлил этишда бундай ёндашувни қўллаш илмий билимларнинг объективлигини оширишга, таҳлил этилаётган объектнинг бошқарувида самарали йўлни белгилашда, ягона минтақавий хавфсизлик сиёсатини ишлаб чиқишда бир қанча имкониятлар яратади. Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва

барқарорлик муаммолари тўғрисида тўхталар эканмиз, минтақа давлатлари атрофидаги вазиятни комплекс ўрганиш ҳамда уларда кечаётган туб ўзгаришлар, жумладан, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришларнинг умумий ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш муҳимдир. Собиқ иттифоқ хавфсизлик тизимининг парчаланиши ва бу ҳудудда янги хавфсизлик тизими шаклланиши табиийки ўта мураккаб жараёндир. Унинг мураккаблиги шундан иборатки, хавфсизлик тизими барча ижтимоий ҳаёт соҳаларини қамраб олган бўлиб, ундаги баъзи носозликлар охир-оқибат барча соҳаларни ҳам қамраб олади ва кутилмаган муаммоларни келтириб чиқаради. Ушбу параграфда биз мутахассислар томонидан кўрсатилган Марказий Осиё хавфсизлигига таҳдидларни таҳлил этиш натижасида уларни 5 та блокка таснифладик:

Биринчи блокка диний ва сиёсий экстремизм, халқаро терроризм ва наркобизнес каби омиллар киритилди. Илмий адабиётларда мазкур омиллар бевосита Афғонистон билан боғлиқлиги алоҳида таъкидланди. Маълумки, минтақа давлатларида мустақилликнинг биринчи йилидаёқ Афғонистонда тинчлик ва барқарорлики таъминлаш масаласи ҳам миллий, ҳам минтақавий хавфсизлик борасида устувор вазифа сифатида эътироф этилди.

Таҳдидларнинг иккинчи блокига тадқиқотчилар томонидан кўрсатиб ўтилган давлатлараро қарама-қаршиликлар, зиддиятлар киритилди. Бу, аввало, минтақа давлатлари ўртасидаги чегараолди дарё сувларидан самарали фойдаланиш муаммолари²², чегараларни делимитация ва деморкация қилиш билан боғлиқ ҳудудий масалалар²³ ва этник зиддиятлар²⁴, экологик, иқтисодий муаммолар билан боғлиқ.

Таҳдидларнинг учинчи блоки сифатида глобализация оқибатида ривожланаётган технологик тараққиётдан минтақа давлатларининг ортда қолиб кетиши кўрсатилди²⁵. Халқаро муносабатлар тизимида юз бераётган глобализация, албатта, объектив ва зарурий қонуният бўлиши билан бир қаторда, у жуда шафқатсиз жараёндир. Чунки унинг имкониятлари ҳамма давлатларга бирдек тақсимланмайди. Ундан фақат ривожланган

²² Суюнбаев М., Мамытова А. Природные ресурсы как фактор развития Центральной Евразии // Центральная Азия и Кавказ. -1998. -№1. -С. 31; Усубалиев Т.У. К вопросу о водных ресурсах Кыргызстана // Центральная Азия. -1998. -№1(13). -С. 88.

²³ Алымкулов Н.А. Территориальные споры в новейшее время // Материалы международного семинара преподавателей политологии. -Бишкек, 17-118 мая 1996. - Бишкек, 1996; Олимова С. Национальные государства и этнические территории // Многомерные границы Центральной Азии. -М., 2000. -С. 14-27; Турарбеков Б. Делимитация границы как она есть // Континет. -2000. -№22.

²⁴ Кузнецова С. Новые государства Центральной Азии и их этнонациональные проблемы // Россия и окружающий мир: контуры развития. -М., 1996. -С. 242-264.

²⁵ Кузнецова С. Международное положение в Центральной Азии // Востоковедение и африканистика. -М., 1999. -№1. -С. 45-55.

давлатлар, трансмиллий корпорациялар катта даромад олади. Марказий Осиё давлатлари учун бу жараёндан келадиган энг катта хавф уларнинг халқаро бозорда хом ашё базаси сифатида қолиб кетишидир. Бунда минтақавий иқтисодий интеграцияни шакллантириш ва кенгайтириш масала ечимининг асосий шартларидан бири эканлиги кўрсатилди.

Тўртинчи блокдаги таҳдидларни сиёсатшунослар бевосита геосиёсат билан боғлайдилар²⁶. Марказий Осиё минтақаси инсоният тараққиётида, халқаро кучлар мувозанатида доимо муҳим геостратегик роль ўйнаб келган²⁷. Баъзи хориж олимлари мазкур омилларга катта эътибор қаратган ҳолда уларни таҳдид сифатида кўрсатадилар²⁸.

Бешинчи блокка биз бугунги кунда айрим Ғарб давлатлари томонидан ўз миллий манфаатларини кенгайтиришда асосий воситага айланган «демократия экспорти», «иккиёқлама стандарт» сиёсати ва «ахборот хуружи» каби воситаларни киритмоқчимиз.

Собиқ иттифоқнинг парчаланишидан сўнг бу ҳудудда кўплаб янги давлатлар вужудга келди. Улар янги тизим барпо этишга, халқаро муносабатларда муносиб ўрин эгаллашга ҳаракат қилди. Бу ҳолат эса айрим Ғарб давлатларининг геосиёсий ва геоиқтисодий манфаатларини бу ҳудудда жойлаштиришга катта имконият очиб берди. Натижада Ғарб демократия модели тарғиб қилина бошланди. Албатта, бу ҳаракатлар турли нодавлат ташкилотлар, лойиҳалар, фондлар орқали амалга оширилди. Аммо бу ташкилотларнинг фуқаро, шахс, жамият ва давлатнинг умумий манфаатлари, демократик жараёнлар эмас, балки айрим давлатлар манфаатларининг ҳимоячиси сифатида фаолият юритиши унга бўлган салбий реакцияни ошириши билан бирга, халқаро ҳуқуқий мезонларнинг бузилишига олиб келади. Бугунги кунда айрим Ғарб давлатлари томонидан Марказий Осиё давлатларига ўз геосиёсий йўналишларида «ғарб демократия» моделини мажбурлаб тарғиб қилиш тенденцияси кузатилмоқда. Улар давлатда конституцион тузумни ағдаришга ва жамиятда ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган. Айрим Ғарб давлатларининг нодавлат ташкилотлари (ННТ) ўз фаолиятлари давомида Марказий Осиё минтақасининг ўзига хослигини, унинг шарт-шароит ва урф-

²⁶ Хлюпин В. Война, ислам и геополитика: Россия и Центральная Азия в XXI веке. –М., 2000.

²⁷ Сафоев С. Марказий Осиёда кечаётган геосиёсий жараёнлар ва минтақанинг ҳозирги дунё халқаро муносабатлар тизимида тутган ўрни // Халқаро муносабатлар. –Т., 2005. –№3. –С. 6.

²⁸ Максименко В. Центральная Азия и Кавказ: основание геополитического единства // Центральная Азия и Кавказ. –2001. –№3 (9). –С. 64; Исмагамбетов Т. Структурирование нового геополитического пространства Центральной Азии: региональные особенности и перспективы // Центральная Азия и Кавказ. –2002. –№2 (20). –С. 7-16.

одатларини эътиборга олмаган ҳолда ҳаракат олиб боришмоқда. Охир-оқибатда улар томонидан қўллаб-қувватланаётган объектлар мавжуд ҳокимиятни ағдариш, ислом халифалигини ўрнатиш мақсадида яширинча фаолият юритаётган минтақавий ва халқаро экстремистик ҳамда террористик ташкилотларнинг аъзолари бўлиб чиқмоқда. Бу фаолият на демократик қадриятларни дунёга ёйишга, на халқаро ҳуқуқий нормативларга мос келади. Қизиғи шундаки, минтақадаги беқарорлик минтақа давлатларининг миллий хавфсизлигига, йирик куч марказларининг манфаатларига ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Бундан ташқари, мазкур халқроқ нодавлат ташкилотлар томонидан давлатларнинг ички ишларига аралашиш ҳолатлари кузатилмоқда. Бунинг натижасида давлатлардаги ҳуқуқ тартибот ва суд органларининг фаолиятида қийинчиликлар юзага келмоқда. Бундай аралашилар халқаро ҳуқуқ меъёрларига зид бўлиб, давлат манфаатларига таҳдид солади. Бу ҳаракатлар эса бевосита «ахборот хуружи» билан амалга оширилмоқда ва бугунга келиб, у миллий ва минтақавий хавфсизлик таҳдида сифатида шаклланди.

Учинчи бобнинг иккинчи параграфи **«Марказий Осиёнинг геостратегик тараққиётида ташқи омилларнинг роли»** деб номланади. Мазкур параграфда дунёнинг стратегик кучлари ҳамда минтақага яқин жойлашган давлатларнинг Марказий Осиёга нисбатан олиб бораётган ташқи сиёсати ва уларнинг миллий манфаатлари таҳлил этилди. Унда жумладан, Россия, Хитой, АҚШ ва Европа Иттифоқи каби йирик давлатларнинг минтақадаги фаолияти, уларнинг манфаатлари ва ташқи сиёсатининг устувор тамойиллари қиёсий таҳлил этилди. Таҳлиллардан маълум бўлдики, Марказий Осиё минтақаси Россия учун унинг миллий хавфсизлигининг асосий элементи, энг аввало, минтақавий ва минтақалараро хавфсизликни таъминлаш ҳамда иқтисодий интеграция омилidir.

Хитой ташқи сиёсатида Марказий Осиё минтақавий ва минтақалараро хавфсизликни мустаҳкамлаш (халқаро терроризм, диний экстремизм, сепаратизм), сиёсий, иқтисодий, транспорт-коммуникация ва энергетика соҳаларидаги ҳамкорликни ривожлантиришнинг муҳим омилли сифатида кўрилмоқда.

Бугунги кунда АҚШ миллий манфаатлари Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш, шу жумладан, халқаро терроризм ва диний экстремизмга қарши курашда ҳамда энергетика ресурслари борасида фаол ҳамкорликни ўрнатишда намоён бўлмоқда. Шу маънода, Вашингтоннинг геосиёсий мақсадлари Марказий Осиё мамлакатларида нефть-газ саноатини ривожлантиришни қўллаб-қувватлашдан иборат. Нефть маҳсулотларига ортиб бораётган жаҳон эҳтиёжларини қондириш учун минтақа энергетика ресурсларини ишончли ва самарали экспорт қилишни таъминлаши

мумкин бўлган Шарқ-Ғарб энргетика транспорт коридорини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Европа Иттифоқи давлатларининг ташқи сиёсий фаолиятида минтақанинг табиий бой хом ашё, энергетик ресурслари ўзига жалб этиб бормоқда. Бу эса ЕИ давлатларининг нефть ва газ соҳасидаги манфаатларида намоён бўлмоқда. Дунё бўйлаб, энергетик ресурсларни камайиб бориши ЕИ ташқи сиёсатида ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. ЕИ давлатларининг Марказий Осиёдаги энергетик сиёсати бевосита минтақага туташ бўлган Каспий ҳудуди билан боғлиқ. Бугунги кунда минтақада нефть ва газ соҳасида (яъни, қазиб олиш ва қайта ишлаш) кўплаб ЕИ давлатларининг етакчи компаниялари фаолият олиб бормоқда.

Мазкур бобнинг учинчи параграфи «**Марказий Осиё ресурс салоҳиятининг геосиёсий ва геостратегик аҳамияти**» деб номланади. Унда ХХI асрнинг биринчи ўн йиллигида геосиёсий жиҳатдан Марказий Осиё ва Кавказ киритилган минтақада ҳануз дунёнинг кўплаб мамлакатлари манфаатлари мавжуд ҳудуд сифатида эътироф этилиши, кечаётган глобал сиёсий жараёнлар буюк давлатларнинг Марказий Осиёга нисбатан манфаатлари қайтадан ўзгача шаклланаётганлигини таъкидлаган ҳолда, ХХ асрдан фарқли ўларок, бу даврда геосиёсий эмас, балки геоиқтисодий омиллар, ресурслар учун кураш асосий роль ўйнаши илмий ҳулоса сифатида кўрсатилади. Бугунги минтақанинг қулай географик жойлашуви, углеводород захиралари, ноёб биологик ресурслар, транспорт йўлларининг кесишуви ва уларнинг янада ривожланиши бутун ҳудуднинг геосиёсий ва геостратегик аҳамиятини белгиламоқда. Тадқиқот натижаси сифатида захиралар бўйича каспий нефти жаҳонда учинчи ўринда туриши ҳамда бу омил турли куч марказларининг минтақа мамлакатлари атрофидаги сиёсатини белгилаб бериши аниқланди. Шу ўринда углеводород хом ашёсини етказиб берувчи манба сифатида Марказий Осиёнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувининг фундаментал оқибатлари кўриб чиқилди. Мазкур жараёнда АҚШ, Европа Иттифоқи давлатлари ва Япония корпорациялари билан яқин ҳамкорлик олиб бориш зарурлиги, энг замонавий технология ва катта молиявий ресурсларсиз масалани ижобий ҳал этиш ўта мушкуллиги кўрсатилди. Бу, ўз навбатида, Марказий Осиёда АҚШ, Ғарбий Европа ва Япония ҳаракатларини мувофиқлаштиришни тақозо этади. Шу билан бирга, Хитой омилнинг роли ҳам илмий таҳлил этилиб, унда мазкур йўналиш ҳам ўзига хос муҳим аҳамиятга эга бўлган йўналишлардан бири эканлиги эътироф этилди. Воқеаларнинг ҳар қандай ривожиди ҳам Марказий Осиё мамлакатларининг глобал иқтисодий маконга интеграциялашувининг жадаллаштириш зарурлиги таъкидланди ҳамда бу кўрсатилган

тенденцияларнинг баъзан кескин зиддиятлар остида ривожланиши мумкинлиги баъшорат қилинди. Бу борада, биринчи навбатда, Россия ва Фарб корпорациялари манфаатларининг тўқнашуви натижасида кескин инқироз юзага келиши эҳтимолли мавжуд. Марказий Осиё ва Кавказ мамлакатларидаги вазият шуниси билан характерланадики, минтақа ва минтақадан ташқаридаги давлатларнинг манфаатлари ўзаро фарқ қилади. Бу тўлиқ маънода тарихий шарт-шароит туфайли минтақада «етақчи ўйинчилар»га айланган Россия ва АҚШга хос. Шу маънода, уларнинг сиёсатини Москва ва Вашингтон ўртасидаги алоқалар нуқтаи назаридан баҳолаш мумкин. 2001 йилдан сўнг Россия АҚШни халқаро терроризмга қарши курашда қўллаб-қувватлагач, Ж.Буш маъмурияти Россияга нисбатан муносабатига тузагишлар киритди ва яқин алоқаларни ўрнатиш ташаббусини илгари сурганди. Бу мамлакатларнинг ўзаро яқинлашуви терроризмга қарши кураш давомида юз берди, зеро, бу уларнинг манфаатларига мос эди. АҚШнинг минтақавий сиёсатидаги янги босқич 2002 йил ўрталарига тўғри келади, бу даврда Америка ва Россия манфаатлари халқаро терроризмга қарши кураш, минтақада барқарорликни қўллаб-қувватлаш каби глобал масалалар бўйича ёндашувларида ўзаро фарқлар вужудга кела бошлади. Бунга яққол мисол Каспий углеводородларини экспорт қилиш атрофида юзага келган вазиятдир. Бу мамлакатлар Россиядан озод бўлишга интилиб, АҚШ томонидан қўллаб-қувватланди. Москва минтақадаги углеводородларни ўз худуди орқали олиб ўтишни назаратга олиш тарафдори. Мазкур жараёнда, фикримизча, Марказий Осиё мамлакатлари нафақат АҚШ ва Россия манфаатларини, балки Европа Иттифоқи давлатларининг минтақадаги доимий геоиқтисодий манфаатларини инobatта олган ҳолда, уни мувофиқлаштириш ҳамда улар билан яқин ҳамкорлик ўрнатишлари муҳим ҳисобланади. Зеро, бу фаолият минтақада кучлар мувозанатини сақлашга, худудни глобал сиёсий ва иқтисодий маконнинг таркибий қисмига айланишига хизмат қилади.

Диссертациянинг тўртинчи боби **“Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш истиқболлари”** деб номланиб, унда минтақавий хавфсизликни таъминлашда халқаро ва минтақавий ҳамкорликнинг роли ва аҳамияти, минтақа давлатларини бу борада олиб бораётган фаолияти тизимли таҳлил этилган. Ундан ташқари бу ҳамкорликни ривожлантиришда, минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда Ўзбекистон Республикасининг роли ҳамда унинг аҳамияти таҳлил этилган.

«Халқаро ҳамкорлик – минтақавий хавфсизликни таъминлашда асосий омил» деб белгиланган биринчи параграфда минтақа давлатлари, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг халқаро ва минтақавий хавфсизликни фақатгина дунё

мамлакатларининг ҳамжиҳатлиги билангина самарали таъминлаш мумкинлигини эътироф этган ташқи сиёсати, уларнинг халқаро майдонда олиб бораётган кўп томонлама муносабатларида хавфсизликни таъминлаш масаласи марказий ўринни эгаллаши таҳлиллар натижасида аниқланди. Марказий Осиё давлатлари ўз мустақиллигига эришгач, халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъектига айланди. Минтақа давлатларининг барчаси халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ўрната бошлади. Улар Бирлашган Миллатлар ташкилоти, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Шимолий Атлантика ҳамкорлик ташкилоти (НАТО) ва бир қатор давлатлараро ва ноҳукумат халқаро ташкилотлар, халқаро молиявий институтлар билан кенг қамровли алоқаларни изчил ривожлантириб келмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, минтақа давлатларининг халқаро майдондаги ҳамкорлиги, биринчи навбатда, уларнинг халқаро муносабатлар тизимида ўз ўрнига эга бўлиш, минтақада хавфсизлик ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш, геосиёсий мувозанатни сақлаш мақсадида олиб борилаётганидан далолат беради. Зеро, бугунги кунда халқаро ҳамкорлик хавфсизликнинг муҳим шarti сифатида эътироф этилмоқда. Халқаро муносабатлар тизимида халқаро ташкилотлар билан ўзаро манфаатли алоқаларни олиб бориш эса нафақат минтақада, балки дунёда хавфсизликни таъминлашга кенг имконият яратади. Бу борада халқаро ташкилотлар давлатларнинг миллий манфаатларини уйғунлаштиришда асосий восита бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси ва минтақа давлатларининг барқарор ривожланиши мавжуд хавф-хатарни англаб етиш, уларни ўз вақтида аниқлаш ва самарали чора-тадбирлар ишлаб чиқишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Олиб борилган таҳлиллар натижасида биз мазкур ҳамкорликни шартли равишда икки йўналишга бўлиб кўрсатишимиз мумкин:

Биринчиси, бу минтақа давлатларининг хавфсизлик ва барқарорлик масалалари юзасидан минтақавий ҳамкорлиги, иккинчиси, минтақа давлатларининг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлигидир. Бироқ жаҳон сиёсатидаги сўнгги ўзгаришлар оқибатида дунёдаги геосиёсий вазият ўзгача шаклланмоқда. Маълум бўлдики, бу жараёнда халқаро ташкилотлар, хусусан, БМТ, ЕХХТ, НАТО ва бошқа минтақавий уюшмалар фаолияти ҳамда уларнинг тизими тубдан ислоҳ қилиш масаласи тобора долзарблашмоқда. Бу борада уларнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаштириш, улар фаолиятида ўзаро тенглик, ҳурмат ва ишонч тамойилларини мустаҳкамлаш каби масалалар кун тартибидан жой олмоқда. Зеро, бугунги кунда ташкилот доирасида айрим ривожланган давлатлар манфаатларининг устуворлиги сақланиб қолмоқда. Бу эса ташкилотнинг ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларининг

самарасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Мазкур жараёнда минтақа давлатларини муайян давлатларнинг ёки халқаро ташкилотларнинг таъсирига тушиб қолмаслиги, энг аввало, уларнинг ташқи сиёсати, айниқса, ўзаро муносабатларига боғлиқдир. Шу боис, минтақа давлатлари ўз миллий манфаатларини ўзаро уйғунлаштиришлари ҳамда дунё ҳамжамиятининг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда минтақавий ва халқаро даражадаги манфаатлар билан мослаштиришлари муҳим аҳамият касб этади.

Шу боисдан биз илмий ишмизнинг тўртинчи боб иккинчи параграфини «Марказий Осиёда минтақавий интеграция ҳолати ва истиқболлари»га бағишладик. Унда Марказий Осиё мамлакатлари ўз давлат хусусиятларини, ички тарихий жиҳатларини баҳолай туриб, минтақавий интеграция жараёнлари келажакда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ислоҳотларда ҳал қилувчи аҳамият касб этиши мумкинлигини чуқур англаган ҳолда ушбу тарихий жараёнларга жадал киришиб бораётганлиги эътироф этилди. Илмий адабиётларда глобаллашувнинг жадал ривожланиш шароитида минтақавий ҳамкорлик Марказий Осиё давлатлари учун ўта муҳим аҳамиятга эга эканлиги борасида жуда кўплаб фикрлар билдирилган²⁹.

Марказий Осиёда узоқ асрлар давомида умумий яшаш тарзи шаклланиб келган. Худуднинг тарихан бирлиги (дини, эътиқоди, тили, урф-одатлари, тарихи ва муаммолари) минтақада интеграцион жараёнларни ривожлантиришда асосий бирлаштирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Айни пайтда, Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий интеграциясига табиий таъсир этувчи бир қанча омиллар ҳам мавжуд. Бу, биринчи навбатда, сув манбалари ва транспорт йўлларининг умумийлиги, коммуникация ва энергетик ресурсларнинг бир-бирига алоқадорлиги, Орол денгизи билан боғлиқ экологик муаммо ва бошқалар. Мазкур геоиқтисодий бирлик минтақавий интеграцияга асос бўлиши ва ўз навбатида, хавфсизликни таъминлаш ҳамда интеграцияни ривожлантиришга тўққинлик қилиши ҳам мумкин. Мустақилликнинг илк йиллариданоқ минтақа давлат раҳбарлари юқоридаги омилларни ҳисобга олиб, мамлакатлар манфаатларига хизмат қиладиган коллектив ҳаракатлар институтларини шакллантиришга алоҳида аҳамият бера бошладилар. Ушбу параграфда минтақада интеграцион ҳаракатлар босқичларини таҳлил этишга ва уларни таснифлашга ҳаракат қилдик. Минтақа давлатларининг интеграцияни шакллантириш ва ривожлантириш борасидаги ташқи сиёсатининг таҳлили шунини кўрсатмоқдаки, қисқа вақт ичида бу

²⁹ Қаравг: Фридман Л., Кузнецова С. Глобализация: развитие и развивающиеся страны // Мировая экономика и международные отношения. -М., 2000. -№10; Толитов Ф. Теория и практика региональной интеграции в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. -2002. -№2 (20). -С. 89-98.

худудда кўплаб минтақалараро ва минтақавий ташкилотлар юзага келди. Мазкур ташкилотлар бугунги кунга келиб турли суръатларда ва геосиёсий йўналишларда ривожланмоқда. Уларда, асосан, икки йўналишни: минтақадаги ички ҳамкорликни ҳамда уларнинг минтақадан ташқаридаги интеграция тузилмаларидаги алоқаларини кузатиш мумкин. Бу эса минтақа давлатларининг ташқи сиёсатидаги ўзига хос геосиёсий йўналишлар ҳамда бу жараёнда ташқи куч таъсирининг мавжудлигидан далолат беради. Бугунги кунда Ўзбекистон ва Қозоғистон давлатлари ўртасидаги алоқаларнинг янги босқичга кўтарилганлиги кузатилмоқда. Бу икки давлат минтақада ўзининг геосиёсий ва геоиқтисодий мавқеига эга бўлган ҳолда икки томонлама алоқаларни ривожлантиришга, минтақада стратегик кучлар мувозанатини сақлашга ҳамда савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтиришга катта аҳамият қаратмоқда. Шу нуқтаи назардан, фикримизча, Марказий Осиёда интеграцияни шакллантириш ва ривожлантириш концепцияси:

-биринчидан, бу жараёни босқичма-босқич ва изчиллик хусусиятини ҳисобга олган ҳолда,

-иккинчидан, оддий ҳамкорлик шаклларида мураккаб шаклларга ўтишни назарда тутган ҳолда,

-учинчидан, уларнинг бу ҳамкорлиги барча иштирокчиларнинг мавжуд ва узоқ муддатли манфаатлари ҳар бир томон манфаатлари билан уйғунлаштирилган ҳолда олиб борилиши зарур.

Ушбу концепцияни амалга оширишнинг муҳим шарти бозор ва давлат бошқаруви методларини уйғунлаштириш йўли билан иқтисодий муаммоларнинг ечимини таъминлашга қодир интеграциявий механизмларни яратиш ҳисобланади.

Шундай қилиб, минтақа давлатларининг ушбу йўналишдаги олиб бораётган ҳаракатлари XXI асрда худуднинг тинчлиги, барқарорлиги, хавфсизлиги ва геосиёсий мувозанатини сақлаб қолишга ишонч билан қарашга ундамоқда. Зеро, минтақанинг келажақдаги ривожланиши ва тараққиёти халқаро муносабатларнинг сиёсий ва иқтисодий алоқаларининг сифат жиҳатидан янгича тартибда шаклланиш жараёнида, мураккаб ўтиш даврида минтақа давлатларининг раҳбарларидан юксак маҳорат ва катта масъулият талаб қилади.

Тўртинчи бобнинг учунчи параграфи «**Минтақавий хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистоннинг ўрни**» деб номланади. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири - минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва унинг барқарорлигига таҳдид солаётган терроризм, наркобизнес, диний экстремизм каби омилларнинг ҳар қандай кўринишига қарши қатъий кураш олиб боришдан иборат. «Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, бу минтақани барқарор хавфсизлик

худудига айлантиришни ташқи сиёсатимизнинг муҳим устувор йўналиши этиб белгилаб олганмиз”, - деб таъкидлайди Ислом Каримов³⁰.

Ўзбекистон Республикаси ана шу мақсад йўлида қатор халқаро ташкилотлар – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ), Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти (ИХТ) билан тенг ҳуқуқли аъзо сифатида, Европа Иттифоқи, НАТО билан эса махсус битимлар асосида самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон Республикасининг минтақавий ва халқаро хавфсизликни таъминлаш борасида олиб бораётган сиёсатининг нақадар тўғри ва оқилона эканлигини вақтнинг ўзи исботлаб турибди. Ядро хом ашёси захираларига кўра дунёда олдинги ўринларда турадиган Ўзбекистон мустақилликка эришгандан бошлаб, оммавий қирғин қуролиларини тарқатмаслик борасида изчил сиёсат юритмоқда. Икки ядровий давлат Россия Федерацияси ва Хитой билан бевосита чегарадош бўлган Марказий Осиё учун мазкур масала жуда муҳим аҳамият касб этади. 2006 йил 8 сентябрда Қозоғистоннинг Семипалатинск шаҳрида минтақа давлатлари ташқи ишлар вазирлари томонидан Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд тўғрисидаги Шартнома имзоланди. Мазкур Шартномани ратификация қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 26 январда қонун қабул қилинди, 2007 йилнинг 30 мартда Сенат томонидан мазкур қонун маъқулланди. Шундан сўнг 2007 йилнинг 2 апрелидан Марказий Осиёда ядро қуролидан холи зона тўғрисидаги Шартномани ратификация қилиш ҳақида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни кучга кирди.

Қўшни Афғонистондаги урушнинг нафақат Марказий Осиё минтақаси хавфсизлигига, балки бугун дунё ҳамжамиятининг хавфсизлигига таҳдид эканлигидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов 1993 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 48-сессияси минбаридан туриб сўзлаган илк нутқида бутун дунё ҳамжамиятини огоҳ этган эди. Аммо Ўзбекистон раҳбариятининг бу борадаги саъй-ҳаркатларига ўз вақтида етарлича эътибор берилмай келинди. Афғонистонда узок вақт давом этаётган уруш мобайнида халқаро нарқобизнес, ноқонуний қурол-яроғ савдоси, энг асосийси, халқаро терроризмнинг асосий ўчоғига айланиб қолганлигини таъкидлаганда, Ўзбекистон Республикаси Президенти юз бора ҳақ эди. 2001 йил 11 сентябрда АҚШда юз берган кўпурувчилик ҳаракатлари бутун дунё

³⁰ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 58-б.

ҳамжамиятининг ривожланган мамлакатларини ўйлантириб қўйди. Ўзбекистоннинг халқаро терроризмга қарши кураш борасида илгари сурган ташаббуси нақадар тўғри ва ўринли эканлигини бугунги кунда кўпгина мамлакатлар тан олмақда.

Ўзбекистон ҳукумати Афғонистоннинг тикланиш жараёнида иштирок этишга катта қизиқиш билдирди ва БМТ Дастури раҳбариятига мазкур масала бўйича таклиф билан мурожаат этди. Бугунги кунда Ўзбекистон қўшни Афғонистонга гуманитар ёрдам бериш, мамлакатда транспорт инфратузилмасини, жумладан, йўллар, кўприкларни қайта тиклаш ҳақида, таълим ва маориф соҳасида, қурилиш ва ободончилик борасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйди.

Марказий Осиё республикалари билан ҳамкорликни олиб бориш Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Бунинг асосий сабаблари эса минтақа давлатларининг ҳудудий яхлитлиги, иқтисодий жиҳатдан боғлиқлиги, чуқур тарихий илдизга эга эканлиги, маданий-маърифий алоқалари, тили ва динининг яқинлигидадир. Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон давлатлари ўртасида ягона иқтисодий макон ташкил этиш ҳақида имзоланган шартнома Марказий Осиё интеграцияси йўлида қилинган илк қадам бўлди. 1999 йили бу шартномага Тожикистон Республикаси ҳам аъзо бўлди. 2000 йил 20-21 апрель кунлари Тошкентда Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари ўртасида терроризмга, сиёсий ва диний экстремизмга, халқаро уюшган жиноятчиликка қарши кураш юзасидан биргаликда ҳаракатлар тўғрисида шартнома имзоланди. 2005 йил октябрь ойида Санкт-Петербург шаҳрида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан МОҲТ ташкилотини ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамиятига (ЕврАзЭС) қўшилиши ҳамда Ўзбекистоннинг мазкур ташкилотга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириши борасида ташаббус илгари сурилди. 2006 йилнинг 26 январида мамлакатимиз ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамиятига тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кирди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ташаббуси асосида рўй берган икки халқаро ташкилот – МОҲТ ва ЕврАзЭСнинг қўшилиши жаҳон сиёсатида аввал кузатилмаган ҳодиса бўлди. 2006 йил 23 июнда Минск шаҳрида «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилотининг ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамиятига интеграцияси тўғрисида Баённома қабул қилинди. 2007 йил 28 февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилотининг ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамиятига интеграцияси тўғрисидаги Баённомани ратификация қилиш ҳақида Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Мазкур Қонун Олий Мажлисининг Сенати

томонидан 2007 йилнинг 30 мартда маъқулланди. 2007 йилнинг 2 апрелидан ушбу Қонун кучга кирди. Ҳозирги мавжуд ҳолатнинг кўрсатишича, Ўзбекистон раҳбарининг олдини кўра олган ҳолда бир қарорга келишига дунё сиёсий тизимининг мантикий ва табиий тараққиёти туртки берди. Бунинг энг муҳим аҳамияти шундаки, бугунгача бир-бирини такрорлаб келаётган икки ташкилот битта ягона тизимга бирлашди.

Ўзбекистон томонидан илгари сурилган яна бир муҳим ташаббус МДХ ҳудудида терроризмга қарши марказ тузишдан иборат бўлди. МДХ раҳбарларининг учрашувларида мазкур масалани ҳал этиш ўта муҳимлиги таъкидланди. Шу маънода айтиш керакки, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг муҳим вазифаларидан бири бу минтақавий коллектив хавфсизлик тизимларини шакллантиришдир. Ҳозирда Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш юзасидан олиб бораётган фаолияти Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) доирасида амалга оширилмоқда. Хавф-хатар ва таҳдидларнинг умумийлигини, Марказий Осиё минтақаси халқлари тақдир учун ўз масъулиятини ҳис этган ҳолда, Ўзбекистон 2001 йилда мазкур ташкилотга аъзо бўлди. Ислоҳ Каримов ташаббуси билан 2004 йил Тошкентда мазкур ташкилотнинг минтақавий антитеррористик тузилмасининг ташкил этилганлиги унинг амалий жиҳатдан олиб бораётган ҳаракатидан далолатдир.

XXI асрнинг дастлабки йилларида халқаро хавфсизликка нисбатан терроризм, наркобизнес, диний экстремизм каби офатлар жиддий хавф сола бошлаган бир шароитда унга қарши курашда давлатларнинг ташқи сиёсати муҳим роль ўйнамоқда. Ўз навбатида, ҳозирги кунда халқаро хавфсизликни қарор топтириш учун минтақавий хавфсизликни таъминлаш масаласи катта аҳамият касб этмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон ҳукумати минтақавий хавфсизликни таъминлаш бўйича жаҳон ҳамжамияти олдига қуйидаги ташаббуслар билан чиқди:

- минтақавий хавфсизлик орқали халқаро хавфсизликни таъминлаш;

- халқаро терроризм, диний экстремизм ва наркобизнес каби иллатларга қарши кураш марказини тузиш;

- Марказий Осиёда ядросиз ҳудудни вужудга келтириш;

- Афғонистондаги вазиятни ҳал этиш учун «6+2» (Эрон, Покистон, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Хитой, АҚШ ва Россия) гуруҳи ва халқаро ҳамжамиятнинг антитеррористик кучлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳамда Афғонистондаги бунёдкорлик ишларига фаол иштирок этиш.

Ушбу тақлифларнинг амалга ошиши натижасида сиёсий тафаккурда юқоридаги таҳдидларни янгича баҳолаш, тушуниш, англаш ҳолатлари вужудга келди ва шунга асосан, айни пайтда, халқаро хавфсизликни таъминлашнинг янги тартиблари

шаклланмоқда. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг олиб бораётган ташқи сиёсат стратегияси ҳар томонлама ўзини оқлаганлиги ва унинг тўғри шакллантирилганлигини ҳаётнинг ўзи исботлади.

3. ТАДИҚОТНИНГ ЯКУНИДА ҚҲЙИДАГИ АСОСИЙ ХУЛОСА ВА АМАЛИЙ ТАВСИЯЛАР БЕРИЛДИ

1. Бугунги кунда замонавий хавфсизлик концепциялари ўз традицион ёндашувларини йўқотиб, эволюцион даврни бошдан кечираётгани маълум бўлди. Бу ҳолат, ўз навбатида, минтақавий хавфсизликнинг моҳиятини ҳамда унинг халқро хавфсизлик тизими билан ўзаро боғлиқлигини англашга бўлган эътиборни кучайтирди.

2. Ҳозирги дунёнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳарбий ва экологик хавфсизлик ҳолати мазкур соҳада замонавий ёндашувларни ишлаб чиқишга ҳамда минтақавий хавфсизликка нисбатан концептуал қарашларни ривожлантиришга ундамоқда.

3. Хавфсизлик муаммоси юзасидан мавжуд ёндашув ва қарашларни қиёсий таҳлил этиш натижасида уларнинг ўртасида ўзига хос умумийлик ҳамда фарқлар мавжудлиги аниқланди. Уларнинг баъзилари хавфсизликни таъминлашда шахс омилига катта эътибор қаратган бўлса, баъзилари давлатни олий қадрият сифатида, бошқалари эса давлатларнинг родини пасайтиришга, халқро ҳамжамият ва халқро ташкилотларнинг аҳамиятини кўтаришга ҳаракат қилмоқда. Улар орасидаги умумийлик эса хавфсизликнинг долзарблигини эътироф этилишида ҳамда уни таъминлашда ҳарбий куч омилига бўлган ёндашувнинг ўзгаришида акс этмоқда.

4. Бугунги кунда хавфсизликни таъминлашда давлат ва жамиятнинг асосий олий қадрияти бўлмиш шахсга бўлган эътиборнинг ортиб бориши кузатилмоқда.

5. Замонавий халқро муносабатларда шаклланаётган янги минтақавий хавфсизлик тизими нафақат ҳарбий, балки инсоннинг эркинлик, тенглик, ҳақиқат ва адолатга бўлган қонуний интилишларини таъминловчи иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларни ҳам ўз ичига қамраб олиши зарурлиги маълум бўлди.

6. Ўзбекистон Республикасида минтақавий хавфсизлик борасидаги қарашларнинг шаклланиш bosқичлари ҳамда мавжуд замонавий концептуал гояларнинг ривожланиш тенденциясининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистон Республикасида бу соҳадаги изланишлар узоқ тарихга эга ҳолда минтақа тараққиётида жуда катта илмий-назарий, ҳаётий ва амалий аҳамият касб этади. Илмий меросни янада чуқурроқ ўрганиш, янги ёндашув ва қарашлар асосида тадиқот ишларини ташкил этиш ҳар бир давлат,

минтақа ва халқаро ҳамжамият учун хавфсизликни таъминлашда илмий, назарий ҳамда амалий асос бўлади. Марказий Осиё ва Ўзбекистонда минтақавий хавфсизлик масалалари бўйича илмий тадқиқот ишлари ўзининг дастлабки шаклланиш bosқичида ва бу йўлда жаҳон тажрибасидан фойдаланиш, замонавий услубларни қўллаш мақсадга мувофиқдир.

7. Ҳозирги замон халқаро муносабатлар тизимида Марказий Осиё минтақасининг муҳим геостратегик роли ва аҳамияти унинг қулай географик жойлашуви (ҳудуди, аҳолиси, иқлими ва ҳ.к.), улкан табиий бойликлари (энергетик, минерал хом ашё захиралари), илмий-техникавий ҳамда ишлаб чиқариш салоҳияти туфайли ошиб бормоқда, шунингдек, минтақадаги хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда катта ўрин тутмоқда.

8. Бугунги ўзгаришлар даврида минтақавий хавфсизликнинг моҳияти глобаллашув ва интеграциялашув жараёнларининг тобора ривожланиши, халқаро ташкилотларнинг аҳамиятини ортиб бориши билан белгиланмоқда. Халқаро муносабатларнинг глобаллашуви шароитида давлатларнинг бир-бирига боғлиқлигини сезиларли даражада ўсиши шуни кўрсатмоқдаки, маълум минтақадаги хоҳ салбий, хоҳ ижобий воқеа-ҳодисалар дунёнинг бошқа бир минтақасига жуда тез тарқалмоқда ва ўз таъсирини ўтказмоқда. Маевжуд вазият ташқи таҳдидларнинг ички таҳдидлар яъни анъанавий таҳдидларнинг ноанъанавий таҳдидлар билан ўзаро боғлиқлигининг кучайиши билан муракаблашмоқда. Бу шароитда минтақа хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш мушкуллашмоқда.

9. Марказий Осиёда юз берган халқаро муносабатлар трансформацияси шароитида минтақанинг қулай географик жойлашуви ҳамда табиий бойликлари юзасидан ташқи омилларнинг роли ва даражаси ортиб бормоқда. Яъни, бир томондан, минтақа атрофидаги йирик давлатлар (Туркия, Эрон, Покистон), иккинчи томондан, анъанавий ўйинчилар (Россия, Хитой, АҚШ) ўртасидаги геосиёсий рақобатнинг кучайиши юз бермоқда. Ушбу жараёнга янги иштирокчи сифатида халқаро муносабатларнинг ноанъанавий катнашчилари бўлмиш халқаро нодавлат ташкилотлар ҳам ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилмоқда. Натижада минтақа табиий бойликлари ва қулай геосиёсий шароитни назоратга олиш мақсадида дунёнинг йирик давлатлари ўртасида ўзига хос сиёсий «катта ўйинлар» бошланди. Бу эса, ўз навбатида, сўнгги пайтларда минтақа мамлакатлари дуч келаётган кўплаб муаммоларга сабаб бўлмоқда.

10. Минтақа давлатларининг ички вазияти, улардаги иқтимоий жараёнлар ҳамда сиёсий-иқтисодий ўзгаришлар таҳлили шуни

кўрсатмоқдаки, улардаги ички кечаётган жараёнлар ўзига хос «ўтиш давр» билан фарқланмоқда. Шунинг учун ҳам Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва барқарорликка бўлган таҳдидлар сўнги даврларда ўзининг шаклланганлик даражаси (реал ва потенциал), намоён бўлиш характери (ижтимоий, антропоген, табиий), келиб чиқиши (ички ва ташқи), ҳаёт фаолияти соҳаларига кўра (сиёсий, иқтисодий, экологик, маънавий ва ҳ.з.) турли кўринишларда намоён бўлмоқда.

11. Марказий Осиё давлатларининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ташқи сиёсатининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда минтақада мавжуд муаммо ва таҳдидларни бартараф этишга қаратилган фаол сиёсат олиб борилмоқда. Бироқ Марказий Осиёда ҳали мустаҳкам, самарали ва мослашувчан минтақавий хавфсизлик тизими тўлиқ шаклланганича йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири минтақа давлатларининг барчасида ҳам хавфсизликни таъминлаш масъулияти тўлиқ тушуниб етилмаганлигидадир. Бугунги кунда айрим мамлакатларда минтақавий хавфсизликни таъминлаш масъулиятидан кўра миллий хавфсизлик ва миллий манфаатлар устуңлик қилмоқда.

12. Мазкур муаммоларни бартараф этиш минтақа давлатларидан самарали коллектив хавфсизлик тизимини шакллантиришни, интеграцион жараёнларни ривожлантиришни, миллий манфаатлар уйғунлигини таъминлашни ҳамда турли халқро ва минтақавий ташкилотлар доирасида фаолият олиб боришни талаб этади. Бу шароитда давлатлар минтақавий хавфсизликни халқро хавфсизлик билан ўзаро боғлиқлигини англаган ҳолда ўз миллий манфаатлар тизимини такомиллаштиришлари зарур деб ҳисоблаймиз. Зеро, бу барча минтақа давлатларининг манфаатларига тўлиқ мос келади.

13. Марказий Осиёни ягона геосиёсий ҳудуд сифатида кўрган ҳолда минтақа давлатлари ягона интеграциявий тизимга бирлашишлари ҳамда келишилган умумий сиёсат ишлаб чиқишлари зарур деб ҳисоблаймиз. Бу мақсадни амалга оширишда ЕврАзЭС, ШХТ, КХШТ, МДХ каби минтақавий тузилмалардан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, ЕврАзЭС ташкилоти доирасида ягона иқтисодий ҳудудни ташкил этишга ва интеграция жараёнларини ривожлантиришга катта эътибор беришлари, КХШТ ва ШХТ доирасида минтақавий коллектив хавфсизлик тизимини тўлиқ шакллантиришга ҳақарат қилишлари зарур. ШХТ доирасидаги алоқалар пировард натижада Россия ва Хитой иштирокида минтақада стратегик кучлар мувозанатини сақлашга ҳамда жаҳоннинг долзарб масалалари юзасидан умумий минтақавий сиёсат ишлаб чиқишда кенг имкониятлар яратади.

14. Айни пайтда, келишилган минтақавий сиёсат орқали БМТ,

ЕХХТ, НАТО, ЕИ, ВТО, ЖБ каби нуфузли халқаро сиёсий, иқтисодий-молиявий ташкилотларда муваффақиятли фаолият олиб бориш мумкин бўлади. Бу йўналишдаги энг асосий вазифалардан бири халқаро ҳамжамият томонидан меъёрий ҳужжатлар асосида терроризмга қарши олиб борилаётган ҳаракатларни умумлаштиришдир. Мазкур йўналишда улар томонидан БМТ доирасида “Халқаро терроризм тўғрисидаги умумжаҳон конвенцияси”ни қабул қилиш жараёнини тезлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу эса мазкур масала юзасидан “иккиёқлама стандарт” сиёсати қўлланилишини олдини олади. Ундан ташқари, бу жараёнда давлатларнинг индивидуал ташаббусларига катта эътибор қаратиш зарур. Бу жараёнда Ўзбекистон Республикаси томонидан билдирилган ташаббусларни қўллаб-қувватлаш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш долзарб аҳамият касб этади. Улар қаторида, энг аввало:

- Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудудни яратиш;
- Буюк Ипак йўлини тиклаш;
- Орол муаммосини ҳал этиш;
- аксилтеррор марказларини ташкил эти шва уларнинг фаолиятини такомиллаштириш;
- Афғонистонда урушдан кейинги вазиятни барқарорлаштириш;
- халқаро терроризм ва экстремизм, нарқобизнесга қарши курашга қаратилган саммит, халқаро анжуман ва бошқа тадбирларни ўтказиш ташаббуслари.

15. Халқаро муносабатлар тизимида ривожланган давлатлар билан минтақавий хавфсизликни таъминлаш борасида янги алоқаларни йўлга қўйиш стратегик вазифа ҳисобланади. Бугунги кунда Марказий Осиё давлатлари минтақада хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалаларини ҳал этишда реал ёрдам кўрсатишга қодир давлатлар билан ҳамкорлик ўрнатишдан манфаатдордир. Россия, АҚШ, Хитой, Европа Иттифоқи давлатлари, Япония, Жанубий Корея давлатлари шулар жумласига киради. Мазкур давлатлар билан минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва интеграция жараёнини ривожлантириш масалалари юзасидан узок муддатли стратегик ҳамкорликни ўрнатиш ҳам минтақа давлатлари манфаатларига ҳам ушбу давлатлар манфаатларига жавоб беради. Бу эса истиқболда минтақада стратегик мувозанатни сақлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

16. Марказий Осиё давлатларининг муайян мамлакатлар ёки халқаро ташкилотлар таъсирига тушиб қолмаслиги уларнинг ўзaro ташқи сиёсати ва муносабатларининг уйғунлигига боглик. Бу борада Марказий Осиё давлатлари ўзaro ягона иқтисодий ҳудудни ташкил этиш ва иқтисодий интеграция жараёнини ривожлантиришга катта

эътибор беришлари мақсадга мувофиқдир. Бу жараёнда минтақа давлатларининг ижтимоий-маданий алоқалари алоҳида аҳамият касб этган ҳолда маданият, илм-фан, таълим, ахборот соҳаларида ҳамкорликни янада чуқурлаштиришни талаб қилади. Зеро, бу ўз навбатида, минтақа давлатларининг миллий манфаатларини янада чуқурроқ ўрганишда, уларнинг ўзаро яқинлиги ва уйғунлигини таъминлашда, ўзаро муросага келишда, минтақа хавфсизлиги борасида ягона минтақавий сиёсат ишлаб чиқишда, бу соҳада меъёрий-ҳуқуқий асосларни яратишда кенг имкониятлар яратади.

4. Диссертациянинг асосий мазмуни бўйича нашр этилган ишлари рўйхати:

Монография, китоб ва дарсликлар:

1. Саидолимов С. Проблемы обеспечения безопасности в Центральной Азии. –Т.: Академия, 2003. –145 б.
2. Давлатлар ва халқаро ташкилотлар / С.Жўраев, Б.Худойбердиев, О.Қосимов, А.Жалилов, С.Саидолимов ва бош. –Т.: Академия, 2005. –347 б.
3. Тинчлик ва барқарорлик - тараққиёт омили / С.Жўраев, С.Мирқосимов, С.Саидолимов ва бош. –Т.: Академия - Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти, 2005. –38 б.
4. Халқаро муносабатлар (геосиёсат, дипломатия, хавфсизлик) / С.Жўраев, Б.Худойбердиев, Н.Қосимова, А.Жалилов, О.Қосимов, С.Саидолимов ва б. –Т.: Академия, 2006. –240 б.
5. С.Жўраев, С.Саидолимов, З.Абдуганиева. Халқаро хавфсизлик (Ўқув қўлланма). –Т.: Академия, 2007. –147 б.

Журналларда эълон қилинган илмий мақолалар:

6. Саидолимов С. Минтақавий муаммолардан глобал муаммолар сари // Жамият ва бошқарув. –Т., 2004. –№1. –Б. 46-48.
7. Саидолимов С. Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлашнинг айрим жиҳатлари // Халқаро муносабатлар. –Т., 2004. –№1. –Б. 20-22.
8. Саидолимов С. Центральная Азия в новых условиях мирового порядка // Востоковедение. –Т., 2004. –№2. –Б. 111-116.
9. Саидолимов С. Геополитика КНР в Центральной Азии // Иқтисодиёт ва таълим. –Т., 2004. –№3. –Б. 123-126.
10. Саидолимов С. Central Asia: conditions and perspectives // Journal Of Asia-Pacific Studies. –Жанубий Корея, Сеул, 2004. –Б. 289-295.
11. Саидолимов С. Новая геополитика России в Центральной Азии // Халқаро муносабатлар. –Т., 2004. –№4. –Б. 20-26.
12. Саидолимов С. Региональная безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы // Востоковедение. –Т., 2005. –№1. –Б. 112-117.

13. Саидолимов С. Хавфсизлик муаммосини тадқиқ этишнинг айрим жиҳатлари // Шарқшунослик. –Т., 2005. –№2. –Б. 96-100.
14. Саидолимов С. Хавфсизлик борасидаги айрим концептуал қарашларнинг ўзига хос хусусиятлари // Халқаро муносабатлар. –Т., 2005. –№3. –Б. 16-23.
15. Саидолимов С., Ҳамзаев Ш. Халқаро мулоқотларнинг ўзига хослиги // Мулоқот. –Т., 2005. –№4. –Б. 10-11.
16. Саидолимов С. Интеграция – давр тақозоси // Жамият ва бошқарув. –Т., 2006. –№3. –Б. 13-16.
17. Саидолимов С. Олий кадрият // Жамият ва бошқарув. –Т., 2006. (Махсус сон). –Б. 30-32.
18. Саидолимов С. Халқаро муносабатлар кейинги ярим аср ичида: тамойиллар, ўзгаришлар, тарихий паллалар, нуқтаи назарлар // Халқаро муносабатлар. –Т., 2006. –№2. –Б. 14-22.
19. Саидолимов С. Central Asia in the New World System // The India-Central Asia Foundation, Website, Int: <http://www.icafindia.org/> 7-p.

Илмий тўпламлар ва конференция материалларида нашр этилган мақолалар:

20. Саидолимов С. Марказий Осиёда геостратегик ҳолат: муаммо ва ечимлар // Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. –Т.: Академия, 2005. –Б. 295-302.
21. Саидолимов С. Марказий Осиёда интеграция жараёнлари ва бозор ислохотларини ривожлантириш // Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. –Т.: Академия, 2005. –Б. 302-311.
22. Саидолимов С. Марказий Осиёда иқтисодий, сув-энергетик, транспорт-коммуникацион, экологик муаммолар ечимининг амалий механизмини шакллантириш // Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. –Т.: Академия, 2005. –Б. 311-316.
23. Саидолимов С. Марказий Осиёни оммавий қиргин қуролларидан ҳоли қилиш ва ядровий таҳдиддан ҳимоялаш масалалари // Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. –Т.: Академия, 2005. –Б. 316-320.
24. Саидолимов С. Ҳозирги замон хавфсизлик тизимининг ўзига хос жиҳатлари // Ўзбекистон Республикасида қонунчиликни такомиллаштиришнинг долзарб муаммолари: республика илмий-амалий конференция материаллари (2005 йил 17 ноябрь). –Т., 2005. –Б. 33-36.
25. Саидолимов С. Замонавий халқаро муносабатлар тизимида Марказий Осиё минтақасининг геосиёсий салоҳияти // Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг устувор

Йўналишлари: халқаро илмий-амалий конференция материаллари (2006 йил 20 декабрь). -Т., 2007. -Б. 140-145.

26. Saidolimov S. From regional safety towards global safety // Training program for young experts of Uzbekistan at the University Teknologi MARA (18 April – 1 May 2007). -Shah Alam, Selangor, Malaysia, 2007. p. 30-33.

27. Саидолимов С. Состояние и перспективы формирования эффективной системы региональной безопасности в Центральной Азии // Демократическое развитие и вопросы обеспечения безопасности: материалы международной конференции (14-15 май 2007 года). -Т., 2007. -С. 142-146.

Ўқув-методик материаллар:

28. Хорижий давлатларнинг ташқи сиёсати ва дипломатияси/ С.Жўраев, А.Жалилов, С.Саидолимов. (ўқув дастур). -Т.: Академия, 2005. -39 б.

29. Халқаро хавфсизлик муаммолари / С.Саидолимов, С.Жўраев. (ўқув дастур). -Т.: Академия, 2005. -38 б.

Сиёсий фанлар доктори илмий даражасига талабгор Саидолимов Саидхон Талғат ўглининг 23.00.02 – сиёсий институтлар ва жараёнлар ихтисослиги бўйича «Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш муаммолари» мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: Марказий Осиё, минтақавий хавфсизлик, халқаро хавфсизлик, геосиёсат, ташқи сиёсат, стратегия, миллий манфаатлар, глобаллашув.

Тадқиқот объекти: Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш муаммолари.

Ишнинг мақсади: Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммолар, уларнинг келиб чиқиш сабаб ва шарт-шароитларини тизимий таҳлил қилиш ҳамда минтақа хавфсизлигига таъсир кўрсатаётган ташқи ва ички омилларнинг даражаси ва хусусиятини аниқлаш.

Тадқиқот усули: тадқиқот иши Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларида ўз ифодасини топган методологик қоидалар, диалектика ва тизимий услубларга асосланган илмий тамойиллар ҳамда киёсий-сиёсий, киёсий-тарихий таҳлил услублари асосида олиб борилди.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: тадқиқотнинг илмий янгилиги замонавий дунё тараққиётидаги ўзгаришлар муносабати билан Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш муаммоларини комплекс тадқиқ этишда ўз аксини топди. Диссертацияда Марказий Осиёда минтақавий хавфсизликни таъминлашнинг асосий тенденциялари; ундаги кечаётган геосиёсий жараёнлар; минтақа давлатларининг хавфсизликни таъминлаш борасидаги ташқи сиёсати киёсий таҳлил этилди. Минтақавий хавфсизликка асосий таҳдидлар ҳамда минтақавий хавфсизликни таъминлашда ташқи кучлар таъсири тизимли таҳлил натижасида аниқланди.

Амалий аҳамияти: ишнинг хулоса ва тавсияларидан Ўзбекистон Республикасининг минтақавий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ташқи сиёсий стратегиясини такомиллаштиришда ҳамда барқарорликни сақлаш юзасидан минтақа давлатлари билан ҳамкорликни чуқурлаштиришда янги ёндашув ва аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқ этиш даражаси: тадқиқотнинг асосий натижалари Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг ўқув курсларини тайёрлаш ва ўқитиш жараёнида ўз аксини топди. Диссертация мавзуси бўйича монография, 30га яқин илмий мақолалар чоп этилди ҳамда 20дан ортиқ халқаро конференцияларда маърузалар ўқилди.

Қўлланиш соҳаси: тадқиқотнинг назарий хулосалари ва амалий тавсияларидан Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолияти билан шуғулланувчи вазирликлар, махсус давлат идораларининг амалий ва таҳлилий ишларида ҳамда илмий-тадқиқотлар ва таълим амалиётларида фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

диссертации Саидолимова Саидхона Талъат угли на тему «Проблемы обеспечения безопасности в Центральной Азии» на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – Политические институты и процессы

Ключевые слова: Центральная Азия, региональная безопасность, международная безопасность, геополитика, внешняя политика, стратегия, национальные интересы, глобализация.

Объект исследования: проблемы обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии.

Цель работы: системный анализ проблем обеспечения безопасности в Центральной Азии, основных причин и условий их возникновения, а также определение степени и характера влияния внешних и внутренних факторов на безопасность в регионе.

Метод исследования: исследование проведено на основе методологических положений, содержащиеся в трудах и выступлениях Президента Республики Узбекистан И.А.Каримова, на базе системы научных принципов, основанных на диалектическом и системном методах, а также использованы методы сравнительно-политического, сравнительно-исторического анализа.

Полученные результаты и их новизна: научная новизна исследования заключается в комплексном изучении проблем обеспечения безопасности в Центральной Азии в связи с изменяющимися тенденциями развития современного мира. В диссертации предпринята попытка сравнительного анализа основных тенденций обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии; происходящих в ней геополитических процессов; внешнеполитических подходов государств региона к проблемам обеспечения региональной безопасности. Выявлены основные угрозы региональной безопасности, а также влияние внешних сил на обеспечение безопасности в регионе. Изучены вопросы развития и перспективы международного сотрудничества Узбекистана в сфере обеспечения региональной безопасности.

Практическая значимость: выводы и рекомендации могут быть использованы в целях совершенствования стратегии внешней политики Республики Узбекистан в сфере обеспечения региональной безопасности, а также при выработке новых подходов и конкретных мер по углублению сотрудничества со странами региона в сфере сохранения стабильности.

Степень внедрения: основные результаты исследования нашли отражение в процессе подготовки и преподавания учебных курсов в Академии государственного и общественного строительства при Президенте Республики Узбекистан. По теме диссертации опубликована монография, около 30 научных статей, а также автор выступал с докладами в 20 международных конференциях.

Область применения: теоретические выводы и практические рекомендации могут быть использованы при разработке практических и аналитических материалов различных министерств и ведомств, занимающихся внешнеполитической деятельностью Республики Узбекистан, а также в научно-исследовательской и преподавательской практике.

RESUME

Thesis of S.T.Saidolimov on the scientific degree competition of the doctor of sciences (philosophy) in Political Science speciality 23.00.02 – Political Institutions and Processes subject: “The Problems of safety of security in Central Asia”

Key words: Central Asia, regional security, international security, geopolitics, foreign policy, strategy, national interests, globalization.

Subject of the Inquiry: Problems of security provision in Central Asia.

Aim of the thesis: System analysis of the main reasons, circumstances, conditions, problems and factors related to the provision of regional security in Central Asian as well as identification the nature and level of interior and exterior factors affecting to the regional security.

Method of inquiry: The inquiry was conducted relying on the methodical norms used in the works of the President of Uzbekistan I.A.Karimov; scientific principles based on the dialectical and systemic methods as well as politico-comparative and historical comparative methods.

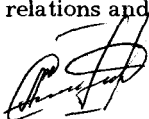
The results achieved and their novelty: The scientific novelty of the thesis was reflected in the complex analysis of the problems of security provision in Central Asia via the prism of changes in the development of contemporary world. In the thesis were comparatively analyzed the main tendencies of regional security provision in Central Asia, geopolitical process taking place in the region, foreign policy of the region's states in the field of regional security provision. Using systemic analysis there were identified the core threats to the regional security and the influence of exterior forces in the provision of regional security.

Practical significance: The conclusions and recommendations of the work might be used in perfecting the foreign policy strategy of the Republic of Uzbekistan designed to the provision of regional security as well as in elaborating new approaches and concrete measures aiming to deepen the cooperation between the region's states in this field.

Degree of embed: The core results of the research were reflected in the teaching process and in the curriculum at the Academy of State and Social Construction under the President of the Republic of Uzbekistan. There were published the monograph and more than 30 scientific articles, as well as the author made several presentations in 20 different international conferences, related to the topic of this thesis.

Sphere of usage: Theoretical conclusions and practical recommendations of the thesis might be used in the elaboration of practical and analytical materials of various ministries and specific government bodies, dealing with the activity of foreign policy of the Republic of Uzbekistan, as well as in scientific research and teaching practice on discipline of international relations and political science.

Таджиқотчи

Сайдолимов С.Т.

Босишга рухсат этилди. 05.10.2007 й.
Босма табоқ 3,1. Адади 100. Буюртма № 45/10.
«Akadem--Xizmat» босмахонасида chop этилди.
Манзил: Тошкент, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45